

Vrouwen en financiën

Van roze wolk naar financieel bewustzijn

Augustus 2012

Aletta E-Quality

Colofon

Vrouwen en financiën
Van roze wolk naar financieel bewustzijn

Auteurs

Drs. S. (Saskia) de Hoog
Drs. C. (Corine) van Egten

Met medewerking van

H. Harthoorn, MSc., Aletta E-Quality
Drs. T. de Jong, Aletta E-Quality
Drs. A. Schimmel, Aletta E-Quality

Klankbordgroep

N. El Khayati, St. Women at Work
D. Land, Financial Life Planner
T. Madern, MSc., Nibud
Drs. W. Portegijs, Sociaal en Cultureel Planbureau
Dr. A. de Regt, Universiteit van Amsterdam
A. van Schors, MSc., Nibud

Eindredactie

Mariëtte Hermans

Aletta E-Quality is een toonaangevend landelijk en internationaal opererend kennisinstituut. Het verzamelt, beheert en ontsluit het erfgoed van de vrouwenbeweging, onderzoekt, analyseert en bediscussieert de positie van vrouwen in de samenleving, en geeft gefundeerde adviezen voor toekomstig beleid. Dit alles gericht op de emancipatie van vrouwen, in al hun diversiteit en in hun maatschappelijke context.

www.aletta.nu
www.e-quality.nl

© Aletta E-Quality 2012

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Aletta E-Quality.

Dit rapport is tot stand gekomen in samenwerking met Delta Lloyd Foundation.

delta lloyd

Delta Lloyd Foundation ondersteunt sinds 2008 initiatieven die bijdragen aan financiële zelfredzaamheid en financieel bewustzijn in de samenleving. De vier thema's waar Delta Lloyd Foundation zich op richt zijn Vrouwen en financiële zelfredzaamheid, Financiële educatie, Schuldpreventie en Armoedebestrijding.

INHOUD

SAMENVATTING	4
1. VROUWEN EN FINANCIËN	7
1.1 Inleiding	7
1.2 Niet-economisch zelfstandig	7
1.3 Doelstelling en onderzoeksvragen	8
1.4 Verklaringen voor financieel gedrag	10
2. METHODIEK EN ONDERZOEKSGROEP	16
2.1 Methodebeschrijving kwantitatieve analyse	16
2.2 Methodebeschrijving kwalitatieve analyse	17
2.3 Kenmerken onderzoeksgroep	17
3. FINANCIËEL BEWUSTZIJN	20
3.1 Financieel (on)afhankelijk	20
3.2 Risicoperceptie	25
3.3 Maatregelen	28
3.4 Financiële gevolgen	31
4. FINANCIËLE COMPETENTIES	34
4.1 Rondkomen	34
4.2 Financieel overzicht	37
4.3 Financieel beheer	41
4.4 Financiële kennis	47
5. INFORMATIEVOORZIENING EN ONDERSTEUNING	52
5.1 Ondersteuningsbehoefte	52
5.2 Ondersteuningsmogelijkheden	53
5.3 Specifieke ondersteuningsmogelijkheden	58
6. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	60
6.1 Financieel bewustzijn	60
6.2 Financiële competenties	62
6.3 Ondersteuning	64
LITERATUURLIJST	68

SAMENVATTING

De financiële positie van veel vrouwen is kwetsbaar: minder dan de helft van de vrouwen in Nederland is economisch zelfstandig. Hun financiële afhankelijkheid maakt vrouwen kwetsbaar voor financiële tegenslagen en levensgebeurtenissen zoals scheiding of werkloosheid. Juist voor deze vrouwen is het vergroten van financieel bewustzijn en financiële competenties belangrijk. Immers, een vrouw die zich verdiept in haar financiën, voldoende financiële kennis en vaardigheden heeft en stilstaat bij financiële gevolgen van levenskeuzes en -gebeurtenissen loopt minder financiële risico's en kan financiële tegenslagen beter opvangen.

Financieel bewustzijn

In deze studie is onderzocht hoe niet-economisch zelfstandige vrouwen aankijken tegen hun eigen financiële situatie. Hoe belangrijk vinden zij het om goede financiële competenties te hebben en hoe kan ondersteuning hierop inspelen? Aan de hand van het model van financieel gedrag is bekeken hoe de financiële competenties van niet-economisch zelfstandige vrouwen kunnen worden vergroot.

In dit model staan de mate waarin vrouwen zich bewust zijn van hun eigen financiële situatie en de mogelijke financiële risico's die zij lopen centraal. Daarnaast gaat het over het belang dat zij hechten aan financiële onafhankelijkheid. Financieel bewustzijn is een voorwaarde om financiële competenties te vergroten. Een vrouw die zich bewust is van haar financiële risico's zal het belangrijker vinden om zich te verdiepen in haar financiën en deze goed te regelen.

Naast financieel bewustzijn is ook gekeken naar de invloed van de sociale omgeving en de ervaren gedragscontrole op de intentie van vrouwen om hun financiële competenties te verbeteren. Met financiële competenties bedoelen we hier financieel overzicht, financieel beheer en de perceptie van financiële kennis.

Op basis van een enquête onder 1316 niet-economisch zelfstandige vrouwen en van dertig verdiepende interviews blijken er drie belangrijke factoren een rol te spelen als het gaat om het versterken van financiële competenties van niet-economisch zelfstandige vrouwen:

- het besef van de eigen inkomenspositie en hun financiële afhankelijkheid daarin,
- de risicoperceptie
- en het financieel zelfvertrouwen.

Financieel (on)afhankelijk

Hoewel een deel van de vrouwen in dit onderzoek voor haar levensonderhoud (grotendeels) afhankelijk is van het inkomen van haar partner, ervaren deze vrouwen dit vaak niet zo. Een beperkt eigen inkomen blijkt voor veel vrouwen voldoende om zich financieel onafhankelijk te voelen. 81 procent van de vrouwen in dit onderzoek vindt het belangrijk om een eigen inkomen te hebben. Zij bedoelen hiermee echter vaak iets anders dan economische zelfstandigheid. Hierbij zien we een klassiek onderscheid

tussen 'mannengeld' en 'vrouwengeld': de inkomsten van een man worden beschouwd als gezamenlijke inkomsten en de inkomsten van een vrouw meer als budget voor haarzelf.

Doordat veel vrouwen zichzelf zien als financieel onafhankelijk, zijn zij zich minder bewust van financiële risico's die hun afhankelijke inkomenssituatie met zich meebrengen.

Risicoperceptie

Vrouwen in dit onderzoek ervaren hun eigen financiële positie vaak niet als risicovol. Dat komt enerzijds omdat zij zichzelf zien als financieel onafhankelijk. Anderzijds verwachten veel vrouwen niet dat hen iets kan overkomen dat hun inkomenssituatie negatief beïnvloedt (zoals scheiding, werkloosheid of ziekte). Vooral het vertrouwen in de eigen relatie blijkt groot: ze beschouwen het als een motie van wantrouwen om te denken over scheiding of uit elkaar gaan.

32 procent van de vrouwen met partner heeft daarom geen maatregelen genomen mocht het inkomen van hun partner wegvallen. Ze hebben hier überhaupt nog nooit bij stilgestaan of denken dit te zijner tijd wel te regelen. 42 procent van de vrouwen gaat er vanuit dat ze in een dergelijke situatie weer of meer kan gaan werken om het weggefallen inkomen volledig op te vangen. Slechts 18 procent van de vrouwen met partner heeft daadwerkelijk financiële maatregelen genomen om een inkomensterugval te ondervangen.

Door dit rooskleurige toekomstbeeld ontbreekt de urgentie om financiële zaken tijdig goed te regelen. Hierdoor blijken vrouwen die bijvoorbeeld zijn gescheiden of arbeidsongeschikt zijn geraakt, niet altijd voldoende voorbereid op de financiële gevolgen van een dergelijke levensgebeurtenis. Terugkijkend hadden zij misschien andere financiële keuzes gemaakt.

Financiële competenties

Uit dit onderzoek blijkt dat financieel bewustzijn van invloed is op het belang dat vrouwen hechten aan goede financiële competenties. We zien dit terug bij vrouwen die geen risico zien in het gebrek aan financieel overzicht binnen een relatie. Ook maken veel vrouwen geen concrete financiële afspraken met hun partner: 77 procent van de vrouwen vindt dat afspraken niet nodig zijn, omdat dit vanzelf goed gaat. Bovendien zijn sommige vrouwen weinig betrokken bij de financiën in het huishouden, noch willen ze hun financiële vaardigheden en kennis vergroten.

Naast de invloed van financieel bewustzijn speelt een andere belangrijke factor: financieel zelfvertrouwen. Een deel van de vrouwen in dit onderzoek leunt voor haar financiële zaken sterk op haar partner of iemand in haar omgeving, omdat ze denkt dat zij dit zelf niet kan. Of vrouwen financieel zelfvertrouwen hebben, speelt een belangrijke rol in de mate waarin vrouwen betrokken zijn bij de financiën in het huishouden. Het beeld dat financiën complex zijn weerhoudt sommige vrouwen, terwijl het in de praktijk een stuk minder ingewikkeld blijkt dan gedacht.

Ondersteuning

Wat betekenen deze bevindingen voor de ondersteuning van vrouwen als het gaat om financiën? Voor een grote groep vrouwen gaat het allereerst om het vergroten van hun financieel bewustzijn. Vrouwen zijn grote risiconemers wat betreft hun eigen financiële toekomst. Dit vraagt om een bewustwordingsproces. Naast het vergroten van de risicoperceptie en het belang van financiële afspraken tussen partners, moeten we ook inzetten op financieel zelfvertrouwen van vrouwen. Hiervoor kan bijvoorbeeld gedacht worden aan een grootschalige voorlichtingscampagne gericht op vrouwen en het belang van financiële zelfredzaamheid. Ook kunnen vrouwelijke rolmodellen gebruikt worden. Bovendien kan er in communicatie over financiële producten meer aangesloten worden bij belangrijke levensgebeurtenissen en -keuzes voor vrouwen. Ook kan er in de media meer aandacht zijn voor bijvoorbeeld het samenlevingscontract of financiële afspraken tussen partners.

HOOFDSTUK 1: VROUWEN EN FINANCIËN

1.1 Inleiding

Drie miljoen vrouwen in Nederland bevinden zich in een financieel kwetsbare positie. Dat was een van de uitkomsten van het onderzoek *Vrouwen en financiële zelfredzaamheid* dat E-Quality in 2010 (per 1 mei 2012 gefuseerd tot Aletta E-Quality, kenniscentrum voor emancipatie en vrouwengeschiedenis), in opdracht van Delta Lloyd Foundation uitvoerde. Meer dan de helft van de vrouwen in Nederland is niet-economisch zelfstandig. Dat wil zeggen dat zij niet in staat zijn om financieel in hun eigen levensonderhoud te voorzien.

De financiële afhankelijkheid van veel vrouwen maakt hen kwetsbaar voor financiële tegenslagen en levensgebeurtenissen zoals een scheiding of werkloosheid. Juist voor vrouwen die zich door hun inkomenssituatie in een financieel kwetsbare positie bevinden, zijn goede financiële competenties belangrijk. Immers, een vrouw die zich verdiept in haar financiën, voldoende financiële kennis en vaardigheden heeft en bovendien stilstaat bij financiële gevolgen van bepaalde levenskeuzes of -gebeurtenissen, loopt minder financiële risico's en kan financiële tegenslagen beter opvangen.

Uit het onderzoek *Vrouwen en financiële zelfredzaamheid* werd echter duidelijk dat maar weinig vrouwen zich bewust lijken van de financiële consequenties van de keuzes die zij in het leven maken, bijvoorbeeld om minder te gaan werken. Zij staan niet stil bij de financiële gevolgen als het inkomen van hun (eventuele) partner plotsklaps wegvalt. Daarnaast zien veel vrouwen er tegenop om hun financiën te regelen of weten ze niet goed hoe ze dit moeten doen.

Het onderzoek uit 2010 maakt inzichtelijk welke vrouwen financieel kwetsbaar zijn en wat de financiële gevolgen hiervan kunnen zijn. Tegelijkertijd blijven er belangrijke vragen onbeantwoord. Hoe komt het dat vrouwen niet stilstaan bij de financiële gevolgen van de levenskeuzes die ze maken? Waarom verdiepen zij zich niet in hun financiën terwijl ze wel financiële risico's lopen? En hoe kun je vrouwen wel interesseren voor financiële zaken? In dit onderzoek hebben we vrouwen daarover zelf bevraagd.

1.2 Niet-economisch zelfstandig

In dit onderzoek richten we ons specifiek op niet-economisch zelfstandige vrouwen. Waarom juist deze vrouwen? Allereerst omdat het om een hele grote groep gaat: 52 procent van de vrouwen in Nederland tussen de vijftien en 65 jaar is niet-economisch zelfstandig. Ter vergelijking: 30 procent van de mannen in deze leeftijdscategorie is niet-economisch zelfstandig (Merens et al., 2011).

De officiële definitie luidt dat iemand economisch zelfstandig is als de inkomsten uit arbeid of eigen onderneming meer dan 70 procent van het nettominimumloon bedragen. Dit is het bijstandsniveau van een alleenstaande, ongeveer 900 euro netto per maand. Het gaat hierbij alleen om inkomsten uit betaald werk. Vrouwen met een uitkering zijn niet economisch zelfstandig omdat zij voor hun inkomen afhankelijk zijn van de uitkeringsinstantie.

Binnen de groep niet-economisch zelfstandige vrouwen vinden we dus vrouwen die geen eigen inkomen hebben, vrouwen met een uitkering en vrouwen met betaald werk die minder verdienen dan 900 euro netto per maand (bijna een derde van de werkende vrouwen). Overeenkomstig is dat zij voor hun inkomen (deels) afhankelijk zijn van iemand anders, zoals een partner, familie of de overheid. Deze afhankelijkheid maakt vrouwen financieel kwetsbaar. Zij zijn minder goed in staat financiële tegenslagen op te vangen. Ook kunnen zij in financiële problemen komen bij levensgebeurtenissen als scheiding, overlijden van de partner, werkloosheid, arbeidsongeschiktheid en pensionering. Zo gaat een vrouw er gemiddeld 23 procent op achteruit bij scheiding en bouwen vrouwen gemiddeld een derde van het pensioen van mannen op.

Hoe komt het dat zoveel vrouwen niet-economisch zelfstandig zijn? Allereerst spelen hierbij levensgebeurtenissen, zoals werkloosheid of arbeidsongeschiktheid, een rol. Onder de groep niet-economisch zelfstandige vrouwen bevinden zich vrouwen die als gevolg van een dergelijke levensgebeurtenis in een financieel afhankelijke positie terecht zijn gekomen. Daarnaast bepalen ook levenskeuzes de mate van economische zelfstandigheid. Zo passen vrouwen vaker dan mannen hun arbeidsuren aan of stoppen (tijdelijk) met werken na de geboorte van een kind.

Kortom, voor deze groep niet-economisch zelfstandige vrouwen, die zich in een financieel kwetsbare inkomenspositie bevinden, is het des te belangrijker om zich te verdiepen in de financiën, goede financiële kennis en vaardigheden op te doen en stil te staan bij de financiële risico's die zij lopen. Dit brengt ons bij de doelstelling en onderzoeksvragen van dit onderzoek.

1.3 Doelstelling en onderzoeksvragen

Doel van dit onderzoek is het vergroten van de financiële zelfredzaamheid van niet-economisch zelfstandige vrouwen middels het versterken van financiële competenties. In dit onderzoek gaan we hierbij uit van de theorie van gepland gedrag (*theory of planned behavior*) van Ajzen (1991). Deze theorie behandelt de factoren die het gedrag van mensen bepalen. Volgens deze theorie wordt gedrag voorspeld door de intentie die iemand heeft om bepaald gedrag te vertonen. De kans dat mensen bepaald gedrag vertonen wordt sterker naarmate:

- ze denken dat dit gedrag wenselijk is (subjectieve norm),
- hun eigen opvatting over het gedrag positief is (persoonlijke attitude)
- en zij van zichzelf denken dat ze dit gedrag ook kunnen vertonen, dus over de benodigde vaardigheden en kennis beschikken (ervaren gedragscontrole).

Om de financiële zelfredzaamheid van niet-economisch zelfstandige vrouwen te vergroten zullen vrouwen het dus allereerst zelf belangrijk moeten vinden om hun financiële competenties te versterken, de indruk hebben dat anderen (partner, sociale omgeving, de overheid) het wenselijk vinden dat zij meer zelfredzaam worden, en moeten zij er daarnaast vertrouwen in hebben dat zij hun kennis en vaardigheden ook echt kunnen verbeteren.

Op basis van het eerste onderzoek uit 2010 verwachten we dat er nog een factor is toe te voegen. Want wat bepaalt of iemand het belangrijk vindt om eigen financiële competenties te vergroten? De waarde die iemand hecht aan financiële onafhankelijkheid en de mate waarin iemand financiële risico's wil beperken, zullen waarschijnlijk invloed hebben op het belang dat iemand hecht aan goede financiële competenties. Dit financieel bewustzijn is een voorwaarde om financiële competenties te kunnen vergroten. Figuur 1 laat zien hoe dit er schematisch uit ziet.

Figuur 1. Model voor financieel gedrag

Dit brengt ons bij de hoofdvraag van het onderzoek:

Hoe staat het met het financieel bewustzijn van niet-economisch zelfstandige vrouwen en welke ondersteuning kan geboden worden om de financiële competenties van deze vrouwen te vergroten?

Hierbij maken we onderscheid tussen financieel bewustzijn en financiële competenties.

Financieel bewustzijn bekijken we vanuit opvattingen over financiële onafhankelijkheid en de risicoperceptie. Bij financiële competenties onderscheiden we drie thema's: financieel overzicht, financieel beheer en financiële kennis.¹

Financieel bewustzijn

- In hoeverre zijn niet-economisch zelfstandige vrouwen zich bewust van hun financieel kwetsbare positie en staan zij stil bij mogelijke de financiële risico's die zij lopen?
- Hoe belangrijk is financiële onafhankelijkheid voor deze vrouwen en hoe ervaren ze dit in hun huidige financiële situatie?

Financiële competenties

- In hoeverre hebben niet-economisch zelfstandige vrouwen financieel overzicht en welke strategieën gebruiken zij hierbij?
- Hoe hebben deze vrouwen hun geldzaken georganiseerd en welke afspraken hebben zij hierover met een eventuele partner?
- Hoe belangrijk vinden zij het om zich te verdiepen in financiële zaken en om betrokken te zijn bij de financiën in het huishouden?
- Hoe schatten niet-economisch zelfstandige vrouwen hun eigen financiële kennisniveau in?
- Op welke manieren laten zij zich informeren over financiën: welke informatiebronnen raadplegen zij?
- Hoe actief gaan zij op zoek naar financiële informatie om hun kennisniveau te vergroten?

Bovenstaande onderzoeksvragen zijn beantwoord via literatuurstudie, een enquête onder een grote groep niet-economisch zelfstandige vrouwen en dertig verdiepende interviews met vrouwen. In hoofdstuk 2 Methodiek en onderzoeksgroep beschrijven we de aanpak en de onderzoeksgroep nader. Allereerst beschrijven we nu de resultaten van de literatuurstudie.

1.4 Verklaringen voor financieel gedrag

In deze paragraaf gaan we nader in op wat bekend is over de financiële competenties van vrouwen, in het bijzonder van niet-economisch zelfstandige vrouwen. Hiervoor vatten we de belangrijkste resultaten samen uit het onderzoek *Vrouwen en financiële zelfredzaamheid*, en bespreken we de relevantie ervan voor dit onderzoek. Vervolgens beschrijven we de resultaten van de literatuurstudie naar mogelijke verklaringen voor

---

¹ Het Nibud onderscheidt vijf hoofdgebieden van financiële competenties (www.nibud.nl). Voor dit onderzoek voert het te ver om deze vijf gebieden apart te onderzoeken, maar zij komen zijdelings aan bod.

het financieel gedrag van vrouwen die dienen als verder theoretisch kader voor dit onderzoek.

Financieel bewustzijn

In het onderzoek uit 2010 is vooral gekeken hoe belangrijk vrouwen het vinden om zelf geld te verdienen en financieel onafhankelijk te zijn. Drie van de vier vrouwen vinden financiële onafhankelijkheid voor zichzelf belangrijk. Hoe meer uren een vrouw werkt, hoe meer belang ze hieraan hecht. Meer dan de helft van de vrouwen die niet-economisch zelfstandig zijn, hecht ook belang aan financiële onafhankelijkheid, terwijl deze vrouwen in werkelijkheid niet onafhankelijk zijn. Vaak gaat het meer om de vrijheid die een (klein) eigen inkomen geeft of de wens een bijdrage te leveren aan het gezinsinkomen dan om daadwerkelijke financiële onafhankelijkheid. Het voorbeeld dat een vrouw als kind meekreeg van haar moeder, blijkt hierin een belangrijke rol te spelen. Uit de *Emancipatiemonitor 2010* (Merens et al., 2011) blijkt dat het belang dat vrouwen aan economische zelfstandigheid hechten, afhangt van hun persoonlijke situatie: alleenstaande vrouwen, alleenstaande moeders en (ongehuwd) samenwonende vrouwen hechten meer belang aan een eigen inkomen dan gehuwde vrouwen. Daarnaast is gekeken bij welke vrouwen hun inkomen niet strookt met het belang dat zij hechten aan financiële onafhankelijkheid. Dit zijn onder andere vrouwen die door omstandigheden zoals werkloosheid en ziekte (tijdelijk) niet voldoende inkomen kunnen genereren om economisch zelfstandig te zijn.

Financiële competenties

Financiële competenties zeggen iets over de manier waarop iemand zijn of haar geldzaken regelt en de financiële risico's die hij of zij daarmee loopt. Iemand die weinig financiële kennis, vaardigheden en motivatie heeft om geldzaken goed te regelen, blijkt meer financiële risico's te lopen (Antonides et al., 2008). Opvattingen over geldzaken, financiële kennis en vaardigheden bepalen dus, naast economische zelfstandigheid, iemands financiële zelfredzaamheid.

Een vrouw die zelfstandig in haar levensonderhoud kan voorzien, maar niet gewend is om te sparen en risicovolle producten afsluit, loopt mogelijk meer financiële risico's dan een vrouw die moet rondkomen van een bijstandsuitkering, maar die goed financieel overzicht heeft, verstandig met haar geld omgaat en de aanvullende regelingen bij de gemeente kent. De combinatie van niet-economische zelfstandigheid én weinig financiële competenties leidt tot de grootste financiële kwetsbaarheid.

Uit het onderzoek *Vrouwen en financiële zelfredzaamheid* bleek dat vrouwen minder financiële kennis hebben dan mannen. Als het bijvoorbeeld gaat om kennis over pensioenen, zijn vrouwen minder goed op de hoogte. Zij hebben ook minder vaak dan mannen een verzekering afgesloten en maatregelen getroffen rond hun pensionering. Wat betreft financiële vaardigheden blijken financieel overzicht, sparen, de mate waarin iemand kan rondkomen, korte- of lange-termijn-oriëntatie en de manier waarop iemand financiële beslissingen neemt, belangrijke voorspellers van financieel gedrag (Antonides

et al., 2008). Hierin worden geen grote verschillen gevonden tussen mannen en vrouwen. Wel hebben vrouwen gemiddeld een beter financieel overzicht dan mannen. Een vergelijking tussen economisch zelfstandige en niet-economisch zelfstandige vrouwen liet in het onderzoek uit 2010 zien dat de laatste groep gemiddeld over minder financiële kennis beschikt dan de eerste groep en hun eigen kennisniveau ook lager inschat als het gaat om financiële producten zoals belastingen, verzekeringen en pensioenen. Daarnaast blijkt dat niet-economisch zelfstandige vrouwen meer gesteld zijn op zekerheid bij aanschaf van financiële producten en een grotere voorkeur hebben voor vertrouwde en eenvoudige producten. Verder blijken niet-economisch zelfstandige vrouwen gemiddeld een beter financieel overzicht te hebben, zijn ze beter in mentale boekhouding en financieel beheer dan economisch zelfstandige vrouwen. Daarentegen sparen zij minder en kunnen zij ook minder goed rondkomen. Deze verschillen kunnen ook deels met de financiële situatie te maken hebben: hoe minder een vrouw te besteden heeft, hoe minder zij kan sparen en hoe groter de noodzaak om haar geld goed te beheren (Madern & Van der Schors, 2012).

In het vorige onderzoek zijn vrouwen ook ingedeeld naar clusters van financieel inzicht. Hieruit blijkt dat niet-economisch zelfstandige vrouwen vaker dan economisch zelfstandige vrouwen in de financieel zwakkere clusters voorkomen die gekenmerkt worden door weinig financiële kennis, korte-termijn gerichtheid en het minder actief op zoek gaan naar financiële informatie (De Hoog, et al., 2010).

Bovenstaande laat zien dat vrouwen op financiële kennis, vaardigheden en houding, gemiddeld lager scoren dan mannen, met uitzondering van financieel overzicht. Niet-economisch zelfstandige vrouwen beschikken op bepaalde onderdelen over minder financiële competenties dan economisch zelfstandige vrouwen en op andere onderdelen als financieel overzicht over meer competenties.

Mogelijk achterliggende verklaringen

Waarom hebben vrouwen gemiddeld minder financiële competenties in vergelijking met mannen? Vinden ze financiën niet interessant of spelen er andere factoren een rol? In de literatuur is er een aantal mogelijk achterliggende verklaringen te vinden voor het verschil in financiële competenties tussen mannen en vrouwen. Hieronder bespreken we beknopt vier mogelijke verklaringen.

Verklaring 1: Een klassieke taakverdeling

Vanuit historisch oogpunt hebben vrouwen in Nederland zich lange tijd in een financieel afhankelijke positie bevonden. De man behoorde het inkomen te verzorgen, de vrouw zorgde voor het huishouden en de kinderen. Tot 1956 volgde bijvoorbeeld nog ontslag wanneer een vrouw ging trouwen, zodat zij zich volledig kon richten op haar rol als huisvrouw en moeder. Ook nu worden de inkomsten van een vrouw nog vaak gezien als 'iets extra's' en niet als noodzakelijke bijdrage in het levensonderhoud. Kosten voor de kinderopvang worden vaak primair aan de vrouw toegerekend en niet aan het gezamenlijke inkomen (Van den Brakel, et al., 2009).

Stellen zien de keuze voor deze klassieke taakverdeling vaak als gelijkwaardige regeling: de een brengt vooral het geld in, de ander doet meer in het huishouden (Portegijs, 2008). Ali de Regt (1993) spreekt in dit verband over mannen- en vrouwengeld. De inkomsten van de man worden daarbij gezien als 'ons geld' oftewel gezamenlijk geld. Het inkomen van de vrouw is 'haar geld', een potje voor haarzelf.

Is deze seksespecifieke taakverdeling ook terug te zien als het gaat om het beheren van het geld en het nemen van financiële beslissingen? Vijftig jaar geleden was het vaak de vrouw die alle dagelijkse financiën beheerde en gaf zij haar echtgenoot 'zakgeld' mee. Tegelijkertijd was het de man die financiële beslissingen nam over grote uitgaven en had een vrouw een handtekening nodig van haar man als zij zelf bepaalde uitgaven wilde doen. De Nederlandse wet zag haar niet als 'handelingsbekwaam'.

Tegenwoordig kiezen stellen vaker voor gezamenlijk beheer – inkomen op één rekening en beide partners putten eruit wat zij nodig menen te hebben – of een onafhankelijk beheersysteem – beide partners hebben een eigen rekening en voor gezamenlijke uitgaven is er een gemeenschappelijke rekening (De Regt, 1993). Dit betekent echter niet automatisch dat beide partners evenveel zeggenschap hebben over het geld, noch dat alle financiële beslissingen gezamenlijk worden genomen.

Recent onderzoek laat zien dat mannen nog altijd het voortouw nemen als het gaat om complexe financiële beslissingen zoals het afsluiten van een verzekering of hypotheek (Intomart GfK, 2012). Zowel mannen als vrouwen hebben het idee dat mannen ook meer kennis hebben over dergelijke financiële producten en dus ook beter in staat zijn om juiste beslissingen te nemen.

Verklaring 2: De overheid als vangnet

Nederland kent een uitgebreid sociaal zekerheidsstelsel. Dit 'vangnet' aan regelingen en uitkeringen zorgt ervoor dat je minder risico loopt dan in andere landen, wanneer je je inkomen verliest. Inkomensondersteunende maatregelen worden echter steeds minder ruim, mede onder invloed van de huidige financiële crisis. De overheid doet een steeds groter appèl op betaald werk en de arbeidsparticipatie van vrouwen. Economische zelfstandigheid van vrouwen is daarbij een van de belangrijkste doelstellingen van het emancipatiebeleid van de overheid. Beleidsmaatregelen kunnen hierop een stimulerende of juist remmende werking hebben.

Het Centraal Planbureau (CPB) spreekt in dit verband over 'botsende beleidsdoelen' (Gielen et al., 2009). Aan de ene kant wil het kabinet dat mensen meer betaald werk verrichten, maar de prikkel om dat te doen wordt verzwakt door tegenstrijdige beleidsdoelen, zoals beleid om de lage inkomens te ondersteunen. In een huishouden dat op basis van een (laag) inkomen recht heeft op huur-, zorg- en kinderopvangtoeslag kunnen deze toeslagen verminderen als een vrouw gaat werken, omdat het huishoudinkomen hoger wordt. Dat bevordert de arbeidsdeelname van vrouwen niet. Ook financiële maatregelen zoals de overdraagbaarheid van de heffingskorting, het kindgebonden budget, de kinderbijslag en het recht op een AOW-uitkering dat niet gekoppeld is aan arbeid, stimuleren de economische zelfstandigheid van vrouwen niet.

Arbeidsparticipatiebevorderende maatregelen zijn bijvoorbeeld betaalbare kinderopvang en de combinatiekorting. Behalve inkomenspolitieke maatregelen hebben ook andere maatregelen effect op de arbeidsdeelname van vrouwen. Zo spreekt de Sociaal-Economische Raad over de deeltijdparadox (SER, 2011). Om knelpunten met tijdsdruk op te lossen gaan veel vrouwen in deeltijd werken. Tegelijkertijd houdt dit de traditionele tijdsverdeling in stand. Betere toegankelijkheid van scholen, kinderopvang, dagarrangementen voor onderwijs en opvang, en ruimere openingstijden van instanties zijn nodig om dergelijke knelpunten op te lossen.

De vraag is welk effect beleidsmaatregelen als verhoging van de kinderopvangkosten, inperking van sociale uitkeringen, mogelijke afschaffing van de algemene heffingskorting en veranderingen in de alimentatie hebben op de economische positie van vrouwen. Hellendoorn (2010) betoogt in haar proefschrift dat “door de snelle ontmanteling van het traditionele kostwinnerschapstelsel de financiële positie van vrouwen in de loop der tijd alleen maar kwetsbaarder is geworden.”

Verklaring 3: De roze wolk

Uit onderzoek van verzekeraar RVS naar vrouwen en pensioenen kwam naar voren dat vrouwen vaak een rooskleurig beeld hebben van de toekomst (Intomart GfK, 2006). Degenen met een partner gaan er vanuit dat hun relatie hun levenlang voortduurt. Dit sociaalpsychologisch fenomeen van ‘onrealistisch optimisme’ betekent dat mensen denken dat nare gebeurtenissen hen minder snel overkomen dan anderen, en leuke gebeurtenissen juist vaker (Hoorens & Buunk, 1992). Vrouwen blijken daarbij in vergelijking met mannen ook meer op de korte termijn gericht (Intomart GfK, 2006). In het onderzoek *Vrouwen en financiële zelfredzaamheid* komt korte-termijnnoriëntatie naar voren als een van de risicofactoren van financiële kwetsbaarheid. Vrouwen die weinig op de toekomst zijn gericht, zijn vaak onvoldoende voorbereid op levensgebeurtenissen en de financiële gevolgen ervan, ook op de lange termijn (De Hoog et al., 2010).

Daarnaast zien de meeste stellen praten over financiën als niet romantisch. Het is zelfs vaak een taboe, mogelijk omdat mensen het maken van financiële afspraken ervaren als wantrouwen. Een kwart van de partners vindt het lastig om het met hun partner over geldzaken te hebben (Nibud, 2007). Hierdoor maken zij geen expliciete afspraken over geld, zoals wie wat uitgeeft en wie hoeveel bijdraagt. Ook bij belangrijke levensgebeurtenissen zoals samenwonen, trouwen of een kind krijgen, maken mensen weinig concrete financiële afspraken. Dit kan grote financiële consequenties hebben, met name voor niet-economisch zelfstandige vrouwen.

Verklaring 4: Masculiene benadering

Financiële dienstverlening is van oorsprong meer gericht op mannen. Deze masculiene benadering is meer productgericht met veel cijfers en technische termen en lijkt vrouwen minder aan te spreken. Vrouwen ervaren de financiële dienstverlening dan ook als complex. Pine, mede-auteur van *Sheconomics* zegt hierover: “Financiële details zijn saai en moeilijk. Het is geschreven door mannen met een taalgebruik dat vrouwen afschrikt. Ze worden onzeker omdat ze het allemaal niet begrijpen en uit angst om iets

verkeerd te doen, doen ze helemaal niets.” Door deze ‘mannelijke’ manier van communiceren zien vrouwen financiële zaken niet als hun eigen domein. Dat is de reden volgens Pine dat veel vrouwen het geld aan hun partner overlaten.

Maar hoe willen vrouwen dan aangesproken worden als het gaat om financiën en financiële producten? Uit onderzoek komt naar voren dat vrouwen niet zozeer de details willen weten van een product, maar vooral willen weten waarom zij dit product nodig hebben (Haanemeijer, 2011). Een persoonlijke benadering met uitleg hoe een financieel product bijdraagt aan hun levensgeluk, lijkt meer succesvol. Vrouwen zouden financiën ook meer linken aan emoties dan mannen. Ook het inzetten van vrouwelijke onafhankelijk deskundigen en rolmodellen zijn methoden om vrouwen beter te bereiken rondom financiën. Er zijn steeds meer initiatieven op het gebied van geldzaken die zich op laagdrempelige wijze rechtstreeks tot vrouwen richten. Zogenaamde ‘vrouwenversies’ van financiële producten werken echter niet, juist omdat deze vrouwen in een hokje plaatsen en daarmee afstoten (Haanemeijer, 2011).

In hoeverre deze vier verklaringen een rol spelen als het gaat om financieel bewustzijn en financiële competenties, vroegen we de respondenten in de interviews. In het volgende hoofdstuk beschrijven we meer over onze methodiek en de onderzoeksgroep.

HOOFDSTUK 2: METHODIEK EN ONDERZOEKSGROEP

In dit hoofdstuk beschrijven we de onderzoeksmethode en de onderzoeksgroep. Voor dit onderzoek kozen we voor twee onderzoeksmethoden die op elkaar aansluiten. Allereerst zetten we een landelijke vragenlijst uit onder een grote groep vrouwen. Als verdieping op de enquête spraken we vervolgens met dertig van deze vrouwen door middel van een interview. Een klankbordgroep met deskundigen op het gebied van financiën, financiële dienstverlening en emancipatie van vrouwen, is ingesteld om het onderzoek te begeleiden.

2.1 Methodebeschrijving kwantitatieve analyse

Om uitspraken te doen over een grote groep vrouwen, over hun houding tegenover financiële zaken, hun financiële competenties en interesse in financiële zaken, hebben we een vragenlijst uitgezet. De vragen stelden we op, op basis van het literatuuronderzoek en in samenspraak met de klankbordgroep. De lijst bestond uit algemene vragen die op alle vrouwen betrekking hadden: vragen over hun inkomenssituatie, opvattingen over financiële zelfredzaamheid, kennis over financiële zaken, financiële vaardigheden als financieel overzicht, risicoperceptie en hun behoefte aan informatie of ondersteuning bij financiële zaken. Anderzijds waren er specifieke vragen over financiële afspraken, het financieel beheer binnen een relatie en de financiële gevolgen van levensgebeurtenissen als (echt)scheiding.

De vragenlijst is in de periode november-december 2011 uitgezet onder deelnemers van Panelclix, een groot online panelbureau in Nederland. Marktonderzoek DBMI verzorgde de inkoop van de steekproef, de programmering van de vragenlijst en de opschoning van het databestand.

Voor de steekproef maakten we een selectie van niet-economisch zelfstandige vrouwen in de leeftijd van 25-40 jaar met uitzondering van voltijdstudenten. We kozen voor deze relatief jonge leeftijdscategorie, omdat zich in deze leeftijdsgroep de eerste grote levensgebeurtenissen voordoen, zoals een eerste baan, samenwonen, gezinsvorming, stoppen of minder gaan werken en levensgebeurtenissen als scheiding of werkloosheid. De selectie op economische zelfstandigheid maakten we door inkomensgerelateerde vragen, waarbij vrouwen met een uitkering, vrouwen zonder betaald werk en vrouwen die met betaald werk minder dan 900 euro netto per maand verdienden, binnen de selectie vielen.

In totaal hebben 1343 vrouwen de vragenlijst ingevuld. Van 22 respondenten was de inkomenssituatie niet goed vast te stellen door tegenstrijdige antwoorden. Zij zijn uit het databestand gehaald, net als een zeer kleine groep vrouwen (n=5) die het overlijden van hun partner hadden meegemaakt. Deze groep was te klein om te onderzoeken. Na data-opschoning bestond de uiteindelijke respons uit 1316 niet-economisch zelfstandige

vrouwen. De gegevens zijn met het statistisch computerprogramma SPSS geanalyseerd. Paragraaf 2.3 geeft een overzicht van de achtergrondkenmerken van de onderzoeksgroep.

2.2 Methodebeschrijving kwalitatieve analyse

Aan het eind van de vragenlijst konden respondenten aangeven of zij wilden meewerken aan een interview. Van de vrouwen die hier interesse voor toonden, selecteerden we op kenmerken als leeftijd, opleidingsniveau, etnische achtergrond, huishoudsamenstelling en inkomenssituatie een groep respondenten voor de kwalitatieve data. Daarbij hielden we rekening met een goede spreiding over Nederland. Uiteindelijk zijn vijftien vrouwen met een partner, tien gescheiden vrouwen en vijf alleenstaande vrouwen geïnterviewd, met en zonder kinderen. Op basis van de enquêteresultaten, hebben we een topiclijst opgesteld en die uitgewerkt tot interviewvragenlijst.

Het interview bevatte een voorgestructureerd deel over achtergrondkenmerken. Deze vragen dienden als check voor de reeds ingevulde gegevens in de vragenlijst. De rest van het interview betrof vooral open vragen. Hierin gingen we in op financiële vaardigheden, kennis, houding en ondersteuningsbehoefte. De vier verklaringen voor financieel gedrag dienden als achtergrond bij de interviews.

De interviews duurden gemiddeld een uur. Van ieder gesprek is een geluidsbestand gemaakt, dat letterlijk is uitgetypt met behulp van het programma F4. Deze transcripties zijn gecodeerd en geanalyseerd in Atlas.ti, een software programma voor kwalitatieve analyse. Voor de analyse is een thematische codelijst opgesteld op basis van de topiclijst van het interview. Bovendien zijn enkele codes toegevoegd over onderwerpen die niet vooraf als topic waren opgenomen, maar wel in de interviews naar voren kwamen. De output van de gecodeerde data is geanalyseerd en in resultatenmemo's vastgelegd.

2.3 Kenmerken onderzoeksgroep

Wat voor vrouwen hebben de vragenlijst ingevuld? Hoe oud zijn zij, wat is hun opleidingsniveau en etnische achtergrond? En hoe zien hun thuissituatie en hun inkomen eruit?

Achtergrondkenmerken

De uiteindelijke onderzoeksgroep bestaat uit 1316 niet-economisch zelfstandige vrouwen in de leeftijd van 25-40 jaar. Gemiddeld zijn de vrouwen in het onderzoek 33 jaar oud. Meer dan de helft van de vrouwen is middelbaar opgeleid (mbo of havo/vwo), een kwart heeft lager onderwijs genoten (basisonderwijs of lbo/vmbo/mavo) en een op de vijf vrouwen uit het onderzoek is hoger opgeleid (hbo/wo).

Wat betreft etniciteit is er een ondervetegenwoordiging van het aantal migrantenvrouwen. Hierdoor is het niet mogelijk om uitspraken te doen op gebied van

etniciteit.

Thuisituatie

Het merendeel van de onderzochte vrouwen heeft een partner. Van de vrouwen met partner is twee derde getrouwd, een derde woont samen. Driekwart van de vrouwen met een partner heeft kinderen, het merendeel thuiswonend. Gehuwde vrouwen in dit onderzoek hebben vaker kinderen dan samenwonende stellen, die gemiddeld ook wat jonger zijn. Van de onderzochte vrouwen heeft 16 procent nog nooit samengewoond of is niet eerder gehuwd geweest. 14 procent van de vrouwen in dit onderzoek is gescheiden of uit elkaar gegaan. Van de totale groep vrouwen zonder partner heeft minder dan de helft kinderen. Binnen deze groep zijn het voornamelijk de gescheiden vrouwen die kinderen hebben. Nagenoeg een op de tien vrouwen die nooit samenwonend of gehuwd zijn geweest, heeft ook kinderen. De meeste vrouwen die geen partner hebben of gescheiden zijn, wonen alleen of samen met hun kind(eren). Vrouwen die geen kinderen hebben, blijken iets vaker bij hun ouders/verzorgers, familie of vrienden te wonen. Dit geldt vooral voor de vrouwen die niet eerder hebben samengewoond of zijn getrouwd. Maar ook enkele alleenstaande vrouwen met kinderen wonen bij ouders of vrienden.

Inkomenssituatie

Aan de vrouwen in het onderzoek is gevraagd wat hun belangrijkste bron(nen) van inkomsten zijn. Op basis van hun antwoorden zijn zij vervolgens ingedeeld naar de drie inkomenscategorieën uit het eerdere onderzoek (De Hoog e.a., 2010): vrouwen met betaald werk, vrouwen met een uitkering en vrouwen zonder eigen inkomen.

In dit onderzoek is de groep vrouwen met betaald werk het grootst (43 procent), gevolgd door de groep vrouwen met een uitkering (36 procent). De groep vrouwen die geen eigen inkomen heeft, is met 21 procent het kleinst. Dit komt niet helemaal overeen met landelijke cijfers van niet-economisch zelfstandige vrouwen, waar juist vrouwen met een uitkering de grootste groep vormen en ook de groep vrouwen zonder inkomen iets groter is (De Hoog e.a., 2010). In dit onderzoek gaat het echter om een relatief jonge groep vrouwen, terwijl de landelijke cijfers vrouwen tot 65 jaar betreft. Een uitkering zal dan ook vaker voorkomen onder de wat oudere vrouwen, net zoals een meer traditionele verdeling waarbij een (gehuwde) vrouw vaak niet werkt. Hieronder volgt een nadere beschrijving van elke inkomenscategorie naar een aantal relevante kenmerken.

Vrouwen met betaald werk

565 vrouwen in dit onderzoek hebben een eigen inkomstenbron in de vorm van betaald werk. De meeste vrouwen hebben een inkomen uit loondienst. 79 vrouwen geven aan dat zij een inkomen uit eigen onderneming hebben. In de meeste gevallen gaat het om een (kleine) parttime baan: bijna twee derde van de vrouwen werkt 19 uur per week of minder. Een aantal vrouwen zegt echter 28 uur of meer per week te werken. Blijkbaar

bereiken ze met dit aantal uren niet de grens van economische zelfstandigheid. Uit de enquête blijkt dat het hier voornamelijk startende ondernemers betreft.

Meer dan driekwart van de vrouwen met betaald werk heeft een partner, die in bijna alle gevallen ook een betaalde baan heeft. Vrouwen met een partner werken gemiddeld minder uren per week dan vrouwen zonder partner, zeker als er sprake is van kinderen in het huishouden.

Een vijfde van de werkende vrouwen heeft geen partner (of is gescheiden) en moet rondkomen van alleen haar inkomsten uit betaald werk. Mogelijk hebben sommige vrouwen aanvullende inkomsten, zoals kinder- en/of partneralimentatie.

Vrouwen met een uitkering

De groep vrouwen die in dit onderzoek een uitkering heeft (n=472), is divers samengesteld als we kijken naar het type uitkering. Een arbeidsongeschiktheidsuitkering komt vaak voor, gevolgd door een bijstands- of werkloosheidsuitkering. Ook vrouwen die naast hun uitkering werken, komen in deze categorie voor. Hun uitkering geldt in deze gevallen als grootste bron van inkomsten.

Bijna de helft van de vrouwen met een uitkering heeft geen partner. Gescheiden vrouwen vormen meer dan een kwart van deze groep. Twee derde van deze vrouwen heeft ook kinderen.

De uitkeringsgerechtigde vrouwen met een partner hebben in de meeste gevallen een verdienende partner (betaalde baan of eigen onderneming). Een op de vijf heeft een partner die ook een uitkering heeft of in een enkel geval geen eigen inkomsten.

Vrouwen zonder eigen inkomen

De groep vrouwen zonder eigen inkomen is in dit onderzoek het kleinst (n=279). Bijna alle vrouwen in deze groep hebben een partner met een betaalde baan. Acht procent moet gezamenlijk rondkomen van de uitkering van haar partner. Vijf procent heeft geen partner, waaronder acht gescheiden vrouwen.

De helft geeft aan bij ouders/verzorgers of familie of vrienden te wonen. De andere helft woont alleen, zonder eigen inkomen. Uit de enquête wordt niet duidelijk waarvan deze vrouwen rondkomen, met uitzondering van een vrouw die aangeeft dat zij een lening heeft.

Driekwart van de vrouwen zonder eigen inkomen heeft kinderen. Uit de interviews komt naar voren dat een deel van deze vrouwen voorheen wel eigen inkomsten had uit betaald werk, maar (tijdelijk) is gestopt met werken na de geboorte van hun eerste kind.

HOOFDSTUK 3: FINANCIËEL BEWUSTZIJN

In dit hoofdstuk gaan we in op de resultaten van de enquête rondom financieel bewustzijn. We hebben het over vrouwen die zich in een financieel afhankelijke positie bevinden. Ervaren zij dit zelf ook zo? Zien zij financiële risico's en nemen ze hier vervolgens ook maatregelen voor? Hoe kijken vrouwen, geconfronteerd met de financiële gevolgen van bepaalde levensgebeurtenissen, hierop terug?

3.1 Financieel (on)afhankelijk

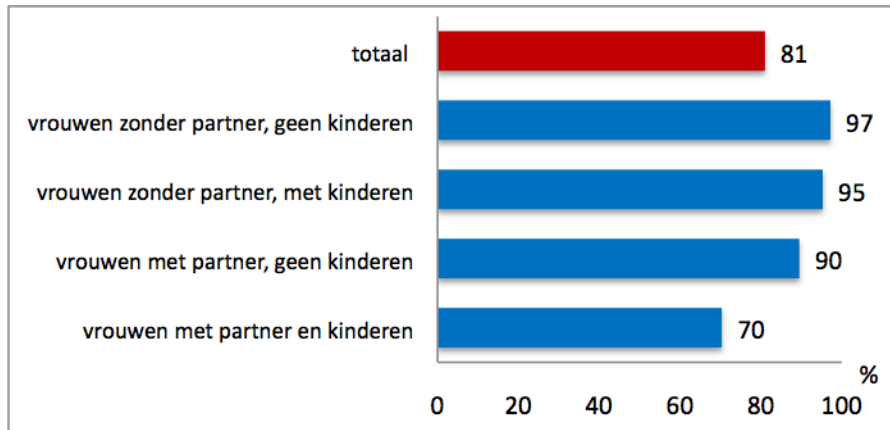
In de enquête legden we de volgende stelling aan respondenten voor: "Ik vind het belangrijk om een eigen inkomen te hebben". Uit de antwoorden blijkt dat de overgrote meerderheid van de onderzochte vrouwen, 81 procent, een eigen inkomen belangrijk vindt voor zichzelf (figuur 2). Voor 14 procent van de vrouwen is een eigen inkomen minder belangrijk en vijf procent heeft er geen mening over. Hierbij vinden we geen significant effect naar opleidingsniveau: lager opgeleiden vinden het even belangrijk als hoger opgeleide vrouwen om een eigen inkomen te hebben. Vergeleken met leeftijd vinden we een klein effect: jonge vrouwen (25-30 jaar) zijn het iets vaker met deze stelling eens in vergelijking met wat oudere vrouwen (35-40 jaar).

Het belang dat de onderzochte vrouwen hechten aan een eigen inkomen hangt vooral samen met hun inkomenssituatie. Vrouwen zonder eigen inkomen zijn het significant minder vaak met de stelling eens in vergelijking met vrouwen die een inkomen hebben uit betaald werk of een uitkering. Vrouwen die zelf geen eigen inkomen hebben, vinden een eigen inkomen dus gemiddeld minder belangrijk dan vrouwen die werken of een uitkering hebben.

Daarnaast speelt de thuissituatie mee. Vrouwen zonder partner (niet eerder gehad of gescheiden) vinden een eigen inkomen belangrijker dan vrouwen met partner, waarbij er een significant verschil bestaat met vrouwen die naast een partner ook kinderen hebben. Vrouwen met partner en kinderen hechten minder sterk aan een eigen inkomen in vergelijking met vrouwen zonder partner of zonder kinderen (figuur 2). Vrouwen die geen partner en geen kinderen hebben, vinden een eigen inkomen het belangrijkste.

Naast de inkomenssituatie speelt in de opvattingen over eigen inkomen dus ook mee of een vrouw een partner heeft en of zij kinderen heeft. Vrouwen zonder eigen inkomen met partner en kinderen zijn hierbij het meest 'traditioneel' in hun opvattingen: zij hechten het minste belang aan een eigen inkomen.

Figuur 2. “Ik vind het belangrijk om een eigen inkomen te hebben” in % (helemaal) mee eens, naar thuissituatie (n=1316)

Maar wat bedoelen vrouwen eigenlijk als ze het hebben over een eigen inkomen? Uit de interviews komt naar voren dat de meeste vrouwen hieronder een inkomen uit betaald werk verstaan. Ook een uitkering wordt door de uitkeringsgerechtigde vrouwen vaak als een vorm van eigen inkomen gezien. Twee vrouwen rekenen de heffingskorting die zij ontvangen tot hun eigen inkomen, waarbij een vrouw ook alimentatie en kindertoeslag als (onderdeel van) haar inkomen noemt. Een eigen inkomen blijkt voor vrouwen in dit onderzoek dus vaak breder te worden opgevat dan alleen inkomen uit betaald werk. Vanuit die optiek hebben de meeste vrouwen in dit onderzoek dus wel een vorm van eigen inkomen, uitgezonderd de groep vrouwen die geen eigen inkomen heeft. Wat betekent dit voor hun gevoel van onafhankelijkheid? En welke rol speelt een partner en het hebben van kinderen hierbij?

Afhankelijk van partner

Uit de interviews met de vrouwen die een partner hebben, blijkt dat het merendeel zich niet financieel afhankelijk voelt van hun partner. Veel vrouwen noemen hun eigen inkomen hiervoor als verklaring. Dit geldt voor alle geïnterviewde vrouwen met betaald werk. Het gevoel van financiële onafhankelijkheid bestaat eruit dat zij met hun eigen inkomen (uit werk of uitkering) een bijdrage kunnen doen aan het huishouden of dat zij eigen uitgaven kunnen doen, zonder verantwoording te hoeven afleggen aan hun partner. Zoals een geïnterviewde het noemt: “Je handje niet hoeven ophouden.”

Toch is er ook een aantal vrouwen dat in de interviews aangeeft zich wel financieel afhankelijk van hun partner te voelen. Zij ervaren dit als onprettig. Ze hebben het gevoel dat ze “teren op de zak” van hun partner, dat ze “zijn geld” uitgeven. Opvallend is dat deze vrouwen, in tegenstelling tot de meeste geïnterviewde vrouwen, wel de relatie leggen tussen financiële afhankelijkheid en economische zelfstandigheid. Zij hechten er sterk aan om in hun eigen levensonderhoud te kunnen voorzien. Zij bevinden zich echter in een positie waarin dit door omstandigheden zoals werkloosheid of

arbeidsongeschiktheid (tijdelijk) niet mogelijk is:

Het ligt gewoon nogal scheef, hij brengt het meeste in en ik vul minder aan en dat is gewoon heel vervelend. [...] Als er wat gebeurt ben ik toch in feite financieel niet helemaal onafhankelijk. [...] Ik wil gewoon voor mezelf kunnen zorgen, op wat voor vlak dan ook. [...] Het voelt toch alsof het zijn geld is wat ik aan het uitgeven ben. [...] Dan heb ik echt het gevoel dat ik me moet verantwoorden voor wat ik doe. Dat had ik eerst minder. Nu is het niet meer echt mijn geld en dan doe ik niet zo gauw een grote aankoop.

(getrouwd, geen kinderen, WAO en zzp'er)

In dit citaat spreekt de geïnterviewde over “eigen geld” en “zijn geld”. Ook in andere interviews maken vrouwen dit onderscheid. Er zijn ook vrouwen die alleen spreken in termen van “ons geld”. Deze verschillende percepties van geld binnen een relatie blijkt ook verband te houden met het gevoel van financiële onafhankelijkheid. Vrouwen die in een relatie meer uitgaan van jouw en mijn geld, voelen zich vaak financieel afhankelijk van hun partner als ze geen eigen inkomen hebben uit betaald werk. Terwijl vrouwen die geld binnen een relatie beschouwen als ons geld zich niet financieel afhankelijk voelen van hun partner. Hierbij maakt het niet uit of ze zelf een eigen inkomen hebben. Zij hechten dus ook minder belang aan een eigen inkomen.

Afhankelijk van uitkering

Hoewel er verschillen zijn, voelen de meeste vrouwen zich niet financieel afhankelijk van hun partner. Een uitkering associëren daarentegen bijna alle vrouwen met een bepaalde mate van financiële afhankelijkheid. Deze afhankelijkheid komt voort uit het gevoel verantwoording af te moeten leggen aan een uitkeringsinstantie: het niet prettig vinden om “niet te werken voor je inkomen” en “je eigen geld willen verdienen”. Een vrouw geeft daarbij duidelijk aan dat haar uitkeringsgeld niet als “haar eigen geld voelt” waardoor ze het minder makkelijk uitgeeft.

Tegelijkertijd zien de meeste vrouwen hun uitkering wel als noodzakelijkheid. Voor vrouwen zonder partner betekent hun uitkering simpelweg een inkomen om van te leven. Voor vrouwen met partner betekent een uitkering, zoals hiervoor beschreven, vaak een vorm van eigen geld of een manier om een bijdrage te kunnen leveren aan het huishoudinkomen. Een vrouw benoemt dat zij in de periode voordat zij haar uitkering ontving, zich zelfs minderwaardig voelde richting haar partner, omdat zij “niks binnen bracht”. Een andere vrouw die binnenkort waarschijnlijk geen uitkering meer zal ontvangen, zegt hierover:

I: En voelt dat anders nu, met een uitkering?

G: Ja, want nu heb ik nog dat ik een deel bijdraag. Als je in de stad loopt en je ziet een leuk kettinkje of armbandje, nou dan denk ik: het is nog van mijn geld. En ik denk dat ik dat dan [situatie zonder uitkering] minder heb. Dan heb ik het idee dat ik zijn geld uitgeef. Dat komt doordat wij al die jaren tweeverdieners zijn geweest dus je hebt altijd een eigen stukje [inkomen] gehad. Je bent het gewend.

(getrouwd, geen kinderen, Ziektewet)

Sommige vrouwen verkiezen dus liever de afhankelijkheid van een uitkering boven financieel afhankelijk zijn van hun partner. Maar voor de meeste uitkeringsgerechtigde vrouwen geldt dat als ze konden kiezen, ze liever zelf een eigen inkomen zouden willen verdienen in plaats van afhankelijk te zijn van een uitkering. Twee vrouwen die in het verleden een uitkering hadden en sinds kort een eigen bedrijf hebben, geven aan dat zij hun huidige situatie veel prettiger vinden, ook al hebben ze minder te besteden. Een van hen zegt:

Als het gaat om het bedrag dan ben ik erop achteruit gegaan, maar alles wat ik doe, doe ik echt zelf. En het geld wat ik krijg, is ook veel meer verdiend. Het voelt echt van: ik heb het zelf gedaan. En in dat opzicht 'empowert' het wel, het gevoel om echt economisch zelfstandig te zijn en niet afhankelijk van niemand en niks.

(alleenstaand, geen kinderen, zzp'er)

Concluderend verschillen de geïnterviewde vrouwen van elkaar in het belang dat ze hechten aan het hebben van een eigen inkomen en het gevoel van financiële onafhankelijkheid. Uit de interviews komen twee factoren naar voren die hierop van invloed zijn: de boodschap die vrouwen vanuit het ouderlijk huis hebben meegekregen of het voorbeeld van hun eigen ouders, en het krijgen van kinderen.

Boodschap en voorbeeld

Een van de factoren die meespeelt in de houding tegenover financiële onafhankelijkheid is de boodschap die vrouwen hierover in hun opvoeding hebben meegekregen. In ongeveer de helft van de interviews verwezen vrouwen ernaar. Vooral de vrouwen die veel waarde hechten aan economische zelfstandigheid blijken een duidelijke boodschap mee te hebben gekregen in hun opvoeding, zoals: "Je moet als vrouw voor jezelf kunnen zorgen, ook als je eventueel later gaat scheiden", "Zorg dat je later als vrouw je eigen poen kunt verdienen en van niemand afhankelijk bent". Een vrouw noemt daarbij ook haar etnische achtergrond:

Ik vind het [een eigen inkomen] belangrijk, omdat ik ook zo ben grootgebracht. In die zin van: wees onafhankelijk, sterk en zelfstandig. Maak je niet afhankelijk, leer en werk hard. [...] En als allochtoon heb je je extra te bewijzen. En al helemaal als vrouwelijke allochtoon! Dus vanuit twee kanten krijg je een soort druk mee. En ik vind het ook best goed, eerlijk gezegd, dat een vrouw bewust is van haarzelf en haar mogelijkheden als het gaat om geld en zelfstandigheid.

(alleenstaand, geen kinderen, zzp'er)

Sommige vrouwen hadden zelf een moeder die werkte, maar dat geldt lang niet voor allemaal. Vooral de boodschap die vrouwen uit het ouderlijk huis meekregen lijkt van invloed te zijn geweest op hun eigen opvattingen, en niet zozeer hoe de taken in het ouderlijk huis daadwerkelijk waren verdeeld.

Voor vrouwen die geen duidelijke boodschap meekregen over economische zelfstandigheid, lijkt het voorbeeld dat zij thuis kregen van invloed op hun latere gedrag. Zo is het merendeel van de vrouwen dat opgroeide met een moeder die niet werkte, ook gestopt met werken na de geboorte van hun kind. Een vrouw geeft aan dat zij het als “heel fijn had ervaren dat haar moeder altijd thuis was” en dat ze dit ook voor haar eigen kinderen wilde.

Toch zijn de meeste van deze vrouwen uiteindelijk weer (parttime) gaan werken, op zoek naar werk, of willen ze in de toekomst weer gaan werken. De belangrijkste reden is niet direct het verwerven van een eigen inkomen, maar om “zich nuttig te maken buitenshuis”, “even geen mama willen zijn” of omdat zij het sociale aspect van werken missen.

Kinderen

Sommige vrouwen hebben hun opvattingen over het belang van een eigen inkomen bijgesteld nadat zij kinderen hebben gekregen, zoals onderstaand citaat illustreert:

In het begin vond ik dat [een eigen inkomen] wel belangrijk. Dat is ook de reden dat ik m'n diploma's en alles afgemaakt heb, omdat ik het belangrijk vind om voor me eigen te kunnen zorgen. Maar nou we met haar [dochter] zitten en ik niet veel verdien, in de WW zit, heb ik dat ook wel gauw losgelaten. Ik heb het er al met hem [partner] over gehad. Door het daar samen over te hebben zijn we er toch wel uitgekomen dat het gewoon voor haar [dochter] belangrijk is dat ik thuis ben en dat dat ook een baan is om het even zo te zeggen. Dus daar heb ik nou eigenlijk niet zo veel last meer van.
(samenwonend, een kind, WW)

Ook enkele andere vrouwen met kinderen geven aan dat het verzorgen van kinderen “een fulltime baan op zich” is. Zij hebben ervoor gekozen om vanwege de zorg voor hun kinderen (tijdelijk) niet of minder uren te werken. Ze zien het als onderdeel van een gekozen taakverdeling waar zijzelf vooral de zorg voor de kinderen op zich nemen en hun partner hoofdvast verantwoordelijk is voor het verwerven van een inkomen. Een vrouw zegt hierover: “Dat hij dan toevallig weggaat naar een baas en daar zijn geld verdient, ja dan vind ik dat ik net zo hard werk, maar dan op een andere manier”.

Concluderend is een eigen inkomen voor de meeste vrouwen belangrijk. Het geeft hen een gevoel van financiële onafhankelijkheid. Vaak betekent dit iets anders dan economische zelfstandigheid. Daarnaast is er verschil tussen financiële onafhankelijkheid ten opzichte van een partner en ten opzichte van een uitkeringsinstantie. Een uitkering wordt veel sterker als financiële afhankelijkheid ervaren. Financiële opvoeding en het hebben van kinderen zijn bovendien van invloed zijn op het belang dat vrouwen hechten aan financiële onafhankelijkheid.

3.2 Risicoperceptie

Ervaren vrouwen in dit onderzoek hun eigen financiële situatie als een risico? In de interviews vroegen we in hoeverre de respondenten stilstaan bij bepaalde levensgebeurtenissen, de mogelijkheid deze hen overkomen en de financiële gevolgen ervan.

Rooskleurig toekomstbeeld

Uit de interviews blijkt dat de meeste vrouwen niet over levensgebeurtenissen en financiële risico's nadenken. Sommige vrouwen geven aan dat ze er überhaupt niet bij stilstaan dat hen iets kan overkomen, of ze hebben niet het idee dat ze financiële risico's lopen. Andere vrouwen lijken er bewust niet over na te willen denken. Een vrouw geeft in het interview aan: "Ik vind het een rampscenario dus ik heb echt zoiets van nou, ik stop het maar een beetje ver van mij weg". Andere vrouwen hebben de instelling dat ze te zijner tijd wel zien hoe ze met een dergelijke gebeurtenis omgaan, zoals het volgende citaat illustreert:

I: Maar denk je er weleens over na, wat er bijvoorbeeld zou gebeuren als hij zijn baan kwijt raakt of jou iets overkomt?

*G: Ja, dat schiet weleens door je hoofd maar dan heb ik zoiets van nou oké, mocht er iets gebeuren dan zien we het dan wel, het klinkt misschien heel naïef en stom.
(getrouwd, twee kinderen, betaalde baan)*

Ook vrouwen die wel een dergelijke gebeurtenis hebben meegemaakt – een scheiding, ontslag of arbeidsongeschiktheid – geven terugblikkend aan dat zij er destijds niet bij hadden stilgestaan dat hen dit zou kunnen overkomen. Drie arbeidsongeschikte vrouwen zeggen dat zij destijds nog zo jong waren dat zij er helemaal geen rekening mee hielden dat zij ziek konden worden. Twee vrouwen noemen "het plaatje" dat ze als jong meisje hadden als verklaring voor hun rooskleurige toekomstbeeld:

*Op een gegeven moment ontmoet je de man, en daar ben je dan gewoon mee, en dan heb je een inkomen en doe je wat je leuk vindt. Zo dacht ik een beetje, rooskleurig, van: happy in de liefde, happy in mijn werk en gewoon goed rond kunnen komen. En nooit gedacht van jeetje, ik zou weleens in de WW kunnen belanden of scheiden. Nee, dat zat niet in mijn plaatje van mogelijke toekomstscenario's.
(gescheiden, geen kinderen, WW en zzp'er)*

*Toen ik klein was zag ik mezelf altijd, toen dacht ik als ik later groot ben dan, dan zag ik mezelf in zo'n autootje aan komen rijden en dan stapte ik uit in zo'n mantelpakje en dan liep ik zo naar mijn eigen huis en dan dacht ik: dan werk ik gewoon. Dat was mijn beeld van de toekomst.
(getrouwd, geen kinderen, ZW)*

Over het algemeen staan de geïnterviewde vrouwen weinig stil bij ingrijpende

levensgebeurtenissen en de financiële gevolgen ervan. Toch blijkt uit de interviews verschil tussen levensgebeurtenissen als werkloosheid, arbeidsongeschiktheid of overlijden en de mogelijkheid dat een relatie stuk loopt en partners uit elkaar gaan. Sommige vrouwen staan nog wel eens stil bij de eerst genoemde gebeurtenissen, maar over het onderwerp scheiden lijken vrouwen minder na te (willen) denken. De mogelijkheid dat zij met een scheiding te maken krijgen, achtten de meeste vrouwen zeer klein tot onmogelijk. Enkele uitspraken van vrouwen die dit illustreren:

*Ik dacht vroeger nooit dat ik zou gaan trouwen. Dus toen we eenmaal besloten hadden om te gaan trouwen, dan ga je ervan uit dat het voor altijd is. Dus ik heb nooit gedacht van: wij gaan weer uit elkaar. Ik ga er gewoon vanuit dat wij samen eindigen in een bejaardentehuis. Dus ik geloof niet dat het voor ons relevant is om daar over na te denken. Nee, nee, wij zijn daar helemaal niet mee bezig, gelukkig.
(getrouwd, geen kinderen, ZW)*

I: Denk je dat je in jullie huidige situatie financiële risico's loopt?

G: Nee. We varen echt op veilige koers.

I: Je zegt dat je dingen hebt geregeld voor als een van jullie of allebei iets zou overkomen. Denk je er wel eens over na wat er zou gebeuren als je ooit zou gaan scheiden bijvoorbeeld?

*G: Nee. Dat niet. [...] Omdat ik nog steeds heel gelukkig met hem ben. Ik kan het me niet voorstellen en ik wil er ook niet aan denken.
(getrouwd, twee kinderen, betaalde baan)*

*Om heel eerlijk te zijn hebben wij dat nog nooit echt besproken. Nee, ik moet heel eerlijk zeggen, ik denk niet dat het haat en nijd wordt, dat is misschien heel gek, maar dat kan ik me niet voorstellen. Ik zie ons de eerst komende 80 jaar toch niet uit elkaar gaan.
(samenwonend, een kind, geen eigen inkomen)*

Twee van de drie vrouwen uit deze citaten zijn geconfronteerd met andere levensgebeurtenissen: de eerste vrouw met een chronische ziekte en de tweede met een faillissement en de arbeidsongeschiktheid van haar partner. Toch hebben dergelijke gebeurtenissen er niet toe geleid dat ze de mogelijkheid van een scheiding en de financiële gevolgen daarvan onder ogen zien.

Ook uit andere interviews komt naar voren dat vrouwen die te maken hebben gehad met een andere levensgebeurtenis zoals werkloosheid of arbeidsongeschiktheid, daardoor niet vaker stil staan bij de risico's van scheiding. Mogelijk wordt scheiding als andere levensgebeurtenis gezien dan werkloosheid, arbeidsongeschiktheid of overlijden. Een vrouw legt dit als volgt uit:

I: [...] scheiding, ben je daar eventueel op voorbereid?

G: Nee, ben ik niet op voorbereid maar ik ga er ook niet over nadenken.

I: Nee?

G: Nee. Ga ik ook absoluut niet over nadenken, nee. Dat is..

I: Nee want dus overlijden denk je wel over na maar scheiden..

G: Ja, nee maar heel ander verhaal vind ik dat. Overlijden kan je gewoon gebeuren. Dat is iets, dat heb je niet in de hand. En als je gaat scheiden dan ben je met zijn tweeën toch daarbij, klaar. Nee, daar ben ik helemaal niet mee bezig. Als je daar mee bezig gaat betekent dat al dat je niet goed in je huwelijk zit.

(getrouwd, drie kinderen, betaalde baan)

Hoe kijken vrouwen die wel een scheiding hebben meegemaakt hier tegenaan? Twee gescheiden vrouwen vertellen dat zij er wel rekening mee hielden dat hun relatie uit zou kunnen gaan. De een omschrijft haar toenmalige relatie als stormachtig en de ander geeft aan dat zij trouwen als een hele grote stap ziet waar je goed over na moet denken. Andere gescheiden vrouwen geven, terugkijkend op hun relatie, vergelijkbare reacties als de vrouwen met partners: “Je gaat er niet vanuit dat zoiets kan gebeuren, je staat er niet bij stil”. Drie vrouwen vertellen dat zij ook niet wilden zien dat hun relatie op een gegeven moment niet meer goed liep of, zoals bij een vrouw, haar ex-partner grote financiële problemen had. Een van deze vrouwen zegt:

Ja, het is denk ik een beetje.. het kan ook een soort vlucht zijn in het ideaalplaatje. En helemaal niet willen kijken naar wat er misschien mis is, of wat er misschien niet lekker loopt of zou kunnen gebeuren. Eigenlijk daar niet voor open willen staan.

(gescheiden, geen kinderen, WW en zzp'er)

Kortom, voor veel vrouwen geldt dat hen eerst iets vervelends moet overkomen voordat zij erbij stilstaan en meer over de toekomst gaan nadenken. Een vrouw benoemt dit ook letterlijk in het interview. Het probleem is dat hierdoor vrouwen niet tijdig financiële maatregelen nemen. Vaak is het daarna niet meer mogelijk om iets aan de situatie te veranderen. Hier komen we later in dit hoofdstuk op terug. De vraag is eerst of er uit de interviews nog andere factoren naar voren komen waardoor vrouwen realistischer naar de toekomst zijn gaan kijken.

Voorbeelden in de omgeving

Voorbeelden in de directe omgeving blijken voor sommige vrouwen het risicobewustzijn aan te wakkeren. Een nu werkloze vrouw geeft bijvoorbeeld aan dat zij destijds geen voorbeelden in haar omgeving had die haar aan het denken hadden kunnen zetten. Daardoor dacht ze naar eigen zeggen “een beetje rooskleurig”. Nu heeft ze wel vrienden en vriendinnen die ook hun baan kwijtraken. Ze denkt dat deze voorbeelden er destijds voor hadden kunnen zorgen dat ze langer stil zou staan bij de financiële gevolgen van werkloosheid. Uit vier andere interviews blijkt inderdaad dat het risicobewustzijn van deze respondenten is vergroot door een voorbeeld in hun directe omgeving, zoals vrienden of familie.

Als ik trouw wil ik zonder gemeenschap van goederen trouwen. Stel je scheidt, dan moet er opeens weer een heleboel verdeeld worden. In dat opzicht heb ik van mijn ma geleerd, want zij is twee keer in gemeenschap van goederen getrouwd. En ook twee keer

gescheiden met een hoop gedoe en lange nasleep. En het risico is ook, stel het is gezamenlijk en hij heeft schulden, dan komen die ook bij mij. Nee, dat wil ik echt niet hoor. Nee, dat is echt iets waar ik voor oppas.

(alleenstaand, geen kinderen, zzp'er)

In sommige gevallen leidt dit er ook toe dat direct actie wordt ondernomen om financiële risico's af te dekken. Een vrouw vertelt bijvoorbeeld dat het plotselinge overlijden van haar vader "wel de doorslag heeft gegeven om op gebied van overlijden alles zelf goed te regelen".

Kinderen en risicoperceptie

Ook het krijgen van kinderen zorgde bij sommige vrouwen ervoor dat zij meer gingen nadenken over levensgebeurtenissen, met name over wat er gebeurt als haar of haar partner iets overkomt. Voor twee samenwonende stellen betekent dit bijvoorbeeld dat zij de voogdij en het ouderlijk gezag hebben geregeld. Een vrouw geeft aan dat ze om deze reden is getrouwd: "We moesten gewoon zekerheid hebben, dus als er of met de een of wat met de ander gebeurt dat je dus niet opeens met een kind op straat staat. Dat is wel de belangrijkste reden geweest om te trouwen."

Twee gescheiden vrouwen geven als reden aan dat zij "hun kind goed willen achterlaten". Zij hebben allebei een uitvaartverzekering afgesloten, de een ook een overlijdensrisicoverzekering.

Concluderend blijkt uit de interviews dat de meeste vrouwen weinig stilstaan bij de mogelijkheid van ingrijpende gebeurtenissen in hun leven (zoals scheiding, werkloosheid- of arbeidsongeschiktheid). Ook zien ze niet wat de gevolgen daarvan kunnen zijn voor hun eigen financiële situatie. Ze hebben veel vertrouwen in hun eigen relatie en houden geen rekeningen met scheiden. Pas als vrouwen zelf geconfronteerd worden met de financiële gevolgen van een levensgebeurtenis of dit van dichtbij meemaken, neemt hun risicoperceptie toe. Het krijgen van kinderen is een andere factor die hun risicobewustzijn kan vergroten.

3.3 Maatregelen

Wat betekent dit voor de maatregelen die zij hebben genomen om een eventuele inkomensterugval op te vangen? Aan de vrouwen met een partner is gevraagd wat zij zouden doen als het inkomen van hun partner ineens wegvalt of veel lager wordt, bijvoorbeeld door werkloosheid, ziekte of scheiding. In onderstaand figuur zijn de antwoorden van deze vrouwen zichtbaar.

Figuur 3. “Stel het inkomen van uw partner valt ineens weg of wordt veel lager. Wat doet u?” in % (n=915)

Een deel van de vrouwen heeft geen concrete maatregelen genomen voor dergelijke situaties. Iets meer dan een op de tien vrouwen heeft er überhaupt nog nooit bij stilgestaan dat dit hen zou kunnen overkomen, waarbij lager opgeleiden dit significant vaker aangeven dan hoogopgeleiden. Een vijfde heeft er mogelijk wel eens bij stil gestaan, maar onderneemt pas actie als het werkelijk gebeurt.

Een heel klein deel van de vrouwen gaat ervan uit dat haar partner of de overheid haar financiële problemen zal oplossen. De vrouwen die een andere optie aangeven, noemen bijvoorbeeld het verkopen van het huis. Ook zeggen ze dat ze alles kwijtraken als het inkomen van hun partner wegvalt.

De meeste vrouwen geven echter aan dat zij in die situatie meer of weer zouden gaan werken. Hierbij zien we geen significante verschillen naar leeftijd of opleidingsachtergrond. Ook vrouwen die momenteel geen betaald werk hebben met thuiswonende (jonge) kinderen, zien dit als reële optie. Alleen vrouwen met een uitkering noemen deze mogelijkheid significant minder vaak, misschien omdat ze niet kunnen werken doordat ze arbeidsongeschikt zijn of ervaren hebben dat zij niet zo makkelijk aan werk kunnen komen. In de interviews is hierover doorgevraagd.

(Meer) gaan werken

Hoe realistisch is de keuze om (meer) te gaan werken wanneer je geconfronteerd wordt met een groot inkomensverlies? Als het inkomen van je partner wegvalt? De meeste geïnterviewde vrouwen vinden het een realistisch scenario voor zichzelf en/of voor andere vrouwen om dan te gaan werken of meer uren te gaan werken. “Er is altijd werk te vinden als je wilt”, geven sommige vrouwen aan. Tegelijkertijd maken veel geïnterviewde vrouwen daarbij de kanttekening dat je op dat moment geen hoge eisen

kunt stellen aan een baan. Een vrouw zegt:

Al moet ik kranten gaan rondbrengen, in een fabriek werken of kleren vouwen, dat maakt me niets uit. Zolang ik dan maar wat geld verdien. In die uiterste gevallen natuurlijk. Ik ben er niet vies van.

(alleenstaand, geen kinderen, zzp'er)

Wel noemen enkele vrouwen het hebben van (jonge) kinderen als een mogelijk belemmerende factor om (meer) te gaan werken. Vooral de situatie van een alleenstaande moeder, bijvoorbeeld na scheiding, wordt als zwaar gezien:

Ik denk dat als je in één keer van een gezinnetje naar [de situatie van een] alleenstaande moeder gaat en dat je meer moet gaan werken, dat het heel zwaar is. Het is al heel wat als je alleen komt te staan, maar als je ook nog ineens meer moet gaan werken, of moet gaan werken [...] Een vriendin van me heeft dat voor elkaar weten te krijgen, dus het is mogelijk, maar het is heel zwaar.

(gescheiden, geen kinderen, WAO)

Daarnaast menen enkele vrouwen dat de huidige financiële crisis het moeilijker maakt om ook daadwerkelijk (meer) te gaan werken. Ook een gat in je cv wordt genoemd als barrière op de arbeidsmarkt, wanneer een vrouw langere tijd uit het arbeidsproces is geweest.

Hoewel de meeste vrouwen het dus een realistisch scenario vinden om meer of weer te gaan werken als het inkomen van hun partner wegvalt, zeggen de meeste vrouwen niet of zij vervolgens ook verwachten dat zij hiermee het weggefallen inkomen kunnen compenseren. Slechts twee vrouwen geven aan dat zij in dat geval niet voldoende inkomen kunnen genereren. Overigens is het voor sommige vrouwen absoluut geen realistisch scenario om (meer) te gaan werken; vanwege hun gezondheidsklachten kunnen zij helemaal niet werken, of niet meer uren werken dan ze al doen.

Hebben deze vrouwen andere maatregelen genomen om de risico's van een eventueel inkomensverlies op te vangen? Hebben ze naast het scenario van (meer) werken, ook andere scenario's zoals verzekeringen of een buffer?

Andere maatregelen

Uit figuur 3 blijkt dat bijna een op de vijf vrouwen aangeeft dat zij bepaalde maatregelen hebben genomen om een eventueel inkomensverlies te kunnen opvangen. Hun partner is bijvoorbeeld verzekerd tegen arbeidsongeschiktheid, er is sprake van een levensverzekering of een andere vorm van verzekering, ze hebben extra spaargeld, een spaarregeling of ze hebben financiële afspraken hieromtrent vastgelegd in een samenlevingscontract of huwelijksovereenkomst.

Op basis van deze gegevens is moeilijk vast te stellen of deze maatregelen afdoende zijn, voor het huishouden, maar ook voor de financiële situatie van deze vrouwen zelf, bijvoorbeeld na scheiding. Ook op basis van de interviews is niet precies te bepalen of deze maatregelen de risico's voldoende afdekken.

Wel valt een aantal zaken op. Allereerst noemen vrouwen verschillende typen verzekering als maatregel om een eventueel inkomensverlies op te kunnen vangen. Vaak gaat het om verzekeringen van de partner bijvoorbeeld wat betreft arbeidsongeschiktheid. Daarnaast valt op dat vrij veel vrouwen een uitvaartverzekering hebben afgesloten, vaak met het idee dat zij hun kinderen niet met hoge kosten van een uitvaart willen achterlaten. De vraag is of deze verzekering voor alle vrouwen even noodzakelijk is. Ook blijkt uit de interviews dat sommige vrouwen ervan uitgaan dat bepaalde zaken, zoals arbeidsongeschiktheid, via de werkgever zijn geregeld. Tegelijkertijd weten zij niet precies wat deze regeling inhoudt en of de dekking voldoende is.

Zoals gezegd kunnen we niet goed vaststellen of de maatregelen de risico's voldoende afdekken. Meer inzicht geven de interviews met vrouwen die geconfronteerd zijn met een ingrijpende gebeurtenis. Aan hen vroegen we of zij destijds voldoende maatregelen hadden genomen of dat zij, met de kennis van nu, dingen anders hadden geregeld op financieel gebied.

3.4 Financiële gevolgen

In het eerste hoofdstuk kwam al naar voren dat vrouwen er na scheiding vaak financieel sterk op achteruit gaan. Ook werkloosheid of arbeidsongeschiktheid kan grote financiële gevolgen hebben voor vrouwen, zeker als zij in deeltijd werkten.

Scheiding

In de enquête vroegen we aan vrouwen wiens relatie is uitgegaan of die gescheiden zijn (n=185) of zij bepaalde financiële zaken anders hadden willen regelen. Bijna 40 procent van de gescheiden vrouwen antwoordt bevestigend: met de wetenschap van nu hadden twee op de vijf gescheiden vrouwen financieel andere keuzes of beslissingen gemaakt. Drie op de vijf vrouwen daarentegen niet. Vrouwen die aangeven na de scheiding minder te besteden te hebben en (zeer) moeilijk rond te kunnen komen, hadden achteraf de zaken anders willen regelen. Vrouwen met kinderen zeggen dit nog iets vaker.

Welke andere keuzes hadden zij dan willen maken op financieel gebied? De antwoorden zijn zeer divers: van beter op de uitgaven letten tot het beter regelen van de kinderalimentatie. Een aantal keuzes wordt vaker genoemd, namelijk:

- meer officieel laten vastleggen zowel voor als na de scheiding,
- een financieel expert raadplegen,
- niet te makkelijk akkoord gaan met een financieel aanbod,
- gescheiden rekeningen tijdens de relatie,
- beter inzicht in financiën en beter overzicht van inkomsten en uitgaven tijdens de relatie

- en daarmee samenhangend: het voorkomen van schulden of achterblijven met schulden van de ex-partner.

In verband met schulden noemen ook vier vrouwen dat zij achteraf gezien beter niet in gemeenschap van goederen hadden kunnen trouwen: na een huwelijk in gemeenschap van goederen krijgen immers beide partners de helft van de bezittingen en van de schulden. Een kwart van de gescheiden vrouwen in dit onderzoek zegt dan ook dat zij niet tevreden is met de verdeling van schulden en leningen ten tijde van de scheiding. Maar ook over de afhandeling van onderhoudskosten voor zichzelf en met name de kinderen zijn veel vrouwen achteraf niet tevreden.

Ook in de interviews zegt een aantal gescheiden vrouwen dat zij, terugkijkend, bepaalde financiële zaken anders hadden willen regelen. Een vrouw geeft aan dat zij achteraf niet in gemeenschap van goederen had moeten trouwen. Zij zit nu met schulden die haar ex-partner tijdens de relatie had gemaakt. Deze vrouw vertelt dat zij destijds onvoldoende op de hoogte was van wat trouwen in gemeenschap in goederen precies inhield. Als ze wel op de hoogte was geweest, had ze waarschijnlijk een andere keuze gemaakt.

Een andere vrouw geeft aan dat zij niet zo'n duur huis had moeten kopen, aangezien ze nu met een grote hypotheekschuld achterblijft. Ze ging er destijds vanuit dat ze "voor altijd bij elkaar zouden blijven" en dat ze daarom wel een duur huis konden kopen. Een andere vrouw vertelt dat zij te weinig zaken formeel heeft vastgelegd waardoor ze nu geen recht heeft op enige vorm van alimentatie. Ze woonde samen met partner en kinderen zonder samenlevingscontract.

Een gescheiden vrouw vertelt dat zij tijdens haar relatie te weinig financieel overzicht had en dus niet wist dat haar partner schulden had en dan "kan je gigantisch op je snufferd gaan". Zij zou terugkijkend vooral voor een beter overzicht van inkomsten en uitgaven hebben gezorgd en raadt dit andere vrouwen ook stellig aan.

Daarentegen geven twee gescheiden vrouwen aan dat zij destijds wel voldoende maatregelen namen. Zo had de ene vrouw het huurhuis alleen op haar naam staan en geen gezamenlijke rekening afgesloten, en was de andere vrouw onder huwelijkse voorwaarden getrouwd, vanwege de erfenis van haar ouders. Ook vond ze dat haar toenmalige partner te makkelijk met geld omging. Terugkijkend zouden deze vrouwen geen andere financiële keuzes hebben gemaakt. Zoals eerder in dit hoofdstuk naar voren kwam, speelt hierin ook het verschil in risicoperceptie een rol: deze vrouwen gingen er niet vanzelfsprekend vanuit dat hun relatie voor altijd zou duren.

Andere levensgebeurtenissen

Uit enkele interviews met vrouwen met een arbeidsgerelateerde uitkering komt naar voren dat zij niet voldoende op de hoogte waren van de regelingen rond uitkeringen voordat zij in hun uitkeringssituatie terecht kwamen. Zo vertelt een arbeidsongeschikte vrouw dat zij dacht dat ze "wel goed zat", omdat ze WAO-premie betaalde. Ze had niet verwacht dat ze uiteindelijk op bijstandsniveau zou uitkomen:

Ik was nooit echt op de hoogte, ik had zoiets van: je betaalt maandelijks je WAO-premie en dan zit je wel goed. Maar je gaat naar 70% en daarna ga je de WIA of WGA in, en dan is het weer een andere berekening. En dan ga je dus weer omlaag. Omdat ik in de WGA zit ga ik dan naar het bedrag wat ik niet meer zelf kan verdienen dus dan krijg je nog 500 euro of zoiets. En dan zit je op bijstandsniveau. Ja, daar was ik allemaal niet van op de hoogte. Je denkt in Nederland gewoon: je wordt ziek, je hebt je WAO verzekering, dus het is goed.

(gescheiden, geen kinderen, WAO)

Ook drie andere uitkeringsgerechtigde vrouwen waren niet goed op de hoogte van de regelgeving omtrent uitkeringen. Doordat zij alle drie in deeltijd werkten, kwam hun uitkering veel lager uit dan ze hadden verwacht. Een vrouw vertelt hierover nog het volgende:

Ik dacht aardig te zijn naar een nieuwe baas, zo van: nou, dan start ik pas in januari, want ik zou toen nog geopereerd worden. Dus op het moment dat ik de WAO inging, werkte ik iets van 20 uur. Dus ja, dan ga je ook maar met een beperkt aantal uren die WAO in. Zo blijkt maar weer dat je ook goed aan jezelf moet denken. Die baas die komt er wel bovenop. Dat is dan je eigen schuldgevoel dat je denkt van: zo wil ik niet thuis zitten. Maar ja, uiteindelijk.. Ja, dat is achteraf.

(alleenstaand, geen kinderen, WAO)

Voor deze vrouwen leidde de arbeidsongeschiktheid tot een groter inkomensverlies dan zij van tevoren verwachtten. Een van hen ging ervan uit dat het in Nederland “gewoon goed geregeld is” als je arbeidsongeschikt raakt. Ook uit andere interviews komt dit idee naar voren. Sommige vrouwen zeggen bijvoorbeeld dat zij blij zijn dat Nederland een goed sociaal zekerheidsstelsel kent. Ook al zouden zij liever geen gebruik maken van een uitkering, ze kunnen er wel op terugvallen mocht het echt niet anders kunnen. Dit vertrouwen in een financieel vangnet, blijkt in de praktijk soms dus minder gunstig uit te pakken.

Concluderend blijkt dat vrouwen die iets ingrijpends hebben meegemaakt, zoals een scheiding of ontslag, hier niet altijd voldoende op waren voorbereid of, terugkijkend, andere financiële keuzes hadden gemaakt. Ze waren onbekend met regelingen en wetgeving of hadden bijvoorbeeld geen goede financiële afspraken met hun partner. Ook speelt hun risicoperceptie een rol bij het wel of niet tijdig nemen van maatregelen: veel vrouwen gaan ervan uit dat ernstige gebeurtenissen, en zeker scheiding, hen niet overkomt.

HOOFDSTUK 4: FINANCIËLE COMPETENTIES

Hoe beoordelen vrouwen hun eigen financiële competenties? Die vraag staat centraal in dit hoofdstuk. In het vorige hoofdstuk zagen we dat de manier waarop vrouwen naar hun eigen financiële situatie kijken en hun risicoperceptie van invloed zijn op de financiële maatregelen die zij nemen. Wat betekent dit financieel bewustzijn voor het belang dat vrouwen hechten aan goede financiële competenties? Immers, een vrouw die zich bewust is van haar financiële risico's zal het belangrijker vinden om zich te verdiepen in haar financiën en deze goed te regelen.

4.1 Rondkomen

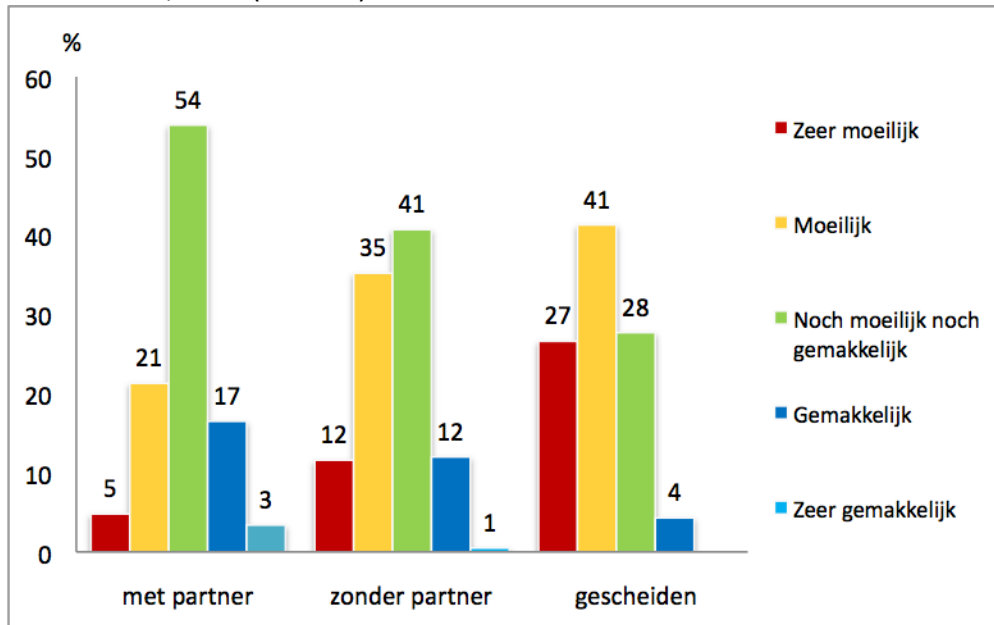
Alvorens we ingaan op financiële competenties, kijken we hoe de vrouwen in dit onderzoek vinden dat zij kunnen rondkomen. Iemands financiële situatie bepaalt hoe goed iemand kan rondkomen. In dit onderzoek keken we allereerst naar de perceptie van rondkomen: hoe vinden vrouwen zelf dat zij rond kunnen komen in hun huidige financiële situatie? En wat is hun visie op rondkomen? Welke strategieën hebben ze ervoor?

De respondenten vinden dat zij gemiddeld redelijk goed kunnen rondkomen: bijna de helft geeft aan dat zij met het huidige huishoudinkomen “noch moeilijk, noch makkelijk” rondkomt. Toch vindt maar een relatief klein percentage dat zij makkelijk rondkomt. Terwijl een veel groter deel, meer dan een derde, juist aangeeft moeilijk of zelfs zeer moeilijk rond te komen.

Hierbij vinden we een significant verschil tussen vrouwen met, en vrouwen zonder partner: vrouwen met een partner vinden vaker dat zij makkelijk kunnen rondkomen in vergelijking met vrouwen zonder partner, waarbij vooral gescheiden vrouwen aangeven dat zij in hun huidige situatie (zeer) moeilijk rond kunnen komen (figuur 4).

Deze verschillen lijken logisch verklaarbaar: vrouwen met een (verdienende) partner zullen meestal een hoger huishoudinkomen hebben dan vrouwen die geen partner (meer) hebben. Bovendien kunnen vrouwen met een partner financiële lasten delen, in tegenstelling tot vrouwen die er alleen voor staan. Vrouwen die zijn gescheiden, zullen bovendien vaak met een grote inkomensterugval te maken hebben gehad als gevolg van de scheiding waardoor zij minder makkelijk kunnen rondkomen. Twee derde van de gescheiden vrouwen geeft inderdaad aan dat zij als gevolg van de scheiding nu minder te besteden heeft.

Figuur 4. “Hoe kunt u met uw huidige huishoudinkomen rondkomen?” naar thuissituatie, in % (n=1316)

Figuur 4 laat echter ook zien dat een groot deel van de vrouwen zonder partner en de gescheiden vrouwen aangeeft (voldoende) goed te kunnen rondkomen. Zoals gezegd is in dit onderzoek is niet gevraagd naar het huishoudinkomen, dus op dit punt kan geen vergelijking worden gemaakt binnen groepen. Toch lijken er op basis van deze resultaten nog andere factoren mee te spelen dan alleen de hoogte van het inkomen. Uit de interviews blijkt dat naast de invloed van levensgebeurtenissen ook de visie op rondkomen en de manier waarop vrouwen omgaan met een inkomensterugval van invloed zijn op de ervaring van rondkomen.

Visie op rondkomen

Uit de interviews komt naar voren dat rondkomen geen eenduidig begrip is: voor sommige vrouwen betreft het alleen het kunnen betalen van de vaste lasten en eten, voor anderen hoort ook sparen om een buffer op te bouwen, een auto of leuke dingen voor de kinderen onder rondkomen. De een kan rondkomen door financiële steun van ouders of een doorlopend krediet, terwijl de ander juist vindt dat ze niet kan rondkomen, omdat ze geld moet lenen. Kortom, vrouwen verstaan niet hetzelfde onder het begrip rondkomen. Dit kan dan ook een verklaring zijn voor de verschillen die de enquête weergeeft binnen de drie groepen vrouwen.

Op basis van de interviews zien we daarbij een verschil tussen een meer korte- en een meer lange-termijnvisie op rondkomen. Vrouwen die alleen het betalen van vaste lasten verstaan onder goed rondkomen of een lening nodig hebben om goed rond te kunnen komen, zullen minder goed voorbereid zijn op toekomstige financiële tegenvallers dan vrouwen die het opbouwen van een buffer rekenen tot goed rondkomen.

Invloed van levensgebeurtenissen

Naast de visie op rondkomen, speelt natuurlijk ook de daadwerkelijke financiële situatie een rol in het gevoel van rondkomen. De financiële situatie van een aantal geïnterviewde vrouwen is in het verleden anders geweest. Dit heeft soms invloed op de manier waarop zij nu kunnen rondkomen. Sommige vrouwen hebben minder te besteden dan vroeger, omdat ze vanwege de komst van kinderen minder zijn gaan werken of zijn gestopt. Andere vrouwen hebben minder te besteden doordat ze gescheiden zijn, arbeidsongeschikt of werkloos zijn geraakt.

De eerste groep vrouwen was voorbereid op de financiële verandering. Zij geven aan dat de keuze om minder te gaan werken of te stoppen mogelijk was, omdat hun partner voldoende inkomen heeft of er spaargeld is. Zij kunnen naar eigen zeggen dan ook nog steeds (voldoende) goed rondkomen of zien het als een tijdelijke situatie waarin er wat minder financiële ruimte is. De tweede groep vrouwen heeft daarentegen vaak ongewild te maken gekregen met een flinke overgang, die vraagt om een heel ander uitgavepatroon en nieuwe financiële vaardigheden.

Voor de meeste gescheiden vrouwen geldt dat zij met minder toe moeten dan vroeger. De vrouwen die in de interviews aangeven met moeite rond te komen, geven hiervoor als reden dat ze na de scheiding minder inkomsten hebben, maar dat hun kosten vaak gelijk zijn gebleven. “Je huur en je gas en licht dat blijft allemaal even hoog”, aldus een respondent. Twee gescheiden vrouwen geven in het interview aan dat zij met schulden uit hun relatie zijn gekomen, veroorzaakt door hun partner. Omdat ze in gemeenschap van goederen waren getrouwd moeten ze die schulden afbetalen.

Niet alle gescheiden vrouwen zijn er echter financieel op achteruit gegaan. Een vrouw vertelt dat zij door haar bijstandsuitkering, de kinderalimentatie en (fiscale) toeslagen evenveel inkomen heeft als tijdens haar huwelijk. Voor de vrouwen die arbeidsongeschikt of werkloos zijn geraakt, geldt ook dat zij vaak minder te besteden hebben terwijl hun vaste lasten grotendeels hetzelfde zijn gebleven. Vooral de vrouwen zonder partner hebben meer moeite om rond te komen en hebben hun uitgavenpatroon moeten aanpassen.

Kunnen rondkomen is bij bijna alle geïnterviewde vrouwen dus geen vanzelfsprekendheid: ze moeten er wel iets voor doen of juist laten. Voor de meeste gescheiden vrouwen, maar ook voor anderen van wie de inkomsten zijn gedaald vanwege ziekte of een bewuste keuze om minder te gaan werken, geldt dat ze hun uitgaven hebben moeten aanpassen aan hun inkomsten. Dit gaat de een makkelijker af dan de ander. Welke strategieën hanteren vrouwen hierbij?

Strategieën om rond te komen

Uit de interviews blijkt dat vrouwen vaak heel inventief zijn als het gaat om rondkomen met weinig geld. Een van de gescheiden vrouwen heeft bijvoorbeeld via een boek en een seminar geleerd om rond te komen, terwijl ze vroeger juist te veel uitgaf. Een andere gescheiden vrouw leeft met haar kinderen van een kleine WAO-uitkering en

heeft geen alimentatie. Toch kan ze goed rondkomen, doordat ze alleen dingen in de aanbieding koopt en vindingrijk is met de stadspas, Groupdeal en het ruilen van kinderkleding met vriendinnen. Bewust boodschappen doen noemen ook veel vrouwen: goed letten op aanbiedingen, en geen verse groenten maar uit een pot. Zo zegt een van de vrouwen:

Ik zou dolgraag willen dat m'n kinderen meer als twee stuks fruit eten op een dag, maar het mag niet, want anders kom ik niet uit.
(getrouwd, twee kinderen, betaalde baan)

En een ander heeft zichzelf, zoals ze zelf zegt, een "Spartaans systeem" opgelegd waarbij ze niet meer dan twee euro per dag uitgeeft aan eten. Ook maken ze weinig of geen uitstapjes, tenzij ze ervoor kunnen sparen, bijvoorbeeld via de supermarkt. Sommige vrouwen moeten af en toe geld lenen bij ouders of krijgen soms geld of kleding van anderen. Enkelen hebben een doorlopend krediet of andere lening afgesloten of staan vaak rood. Sommige gezinnen hebben een spaarrekening die af en toe aangesproken wordt als het eind van de maand niet gehaald wordt. Tot slot noemen meerdere vrouwen het belang van financieel overzicht: weten welke kosten er maandelijks zijn en daar de andere uitgaven op aanpassen.

Concluderend blijkt dat de financiële situatie, onder invloed van levensgebeurtenissen, een belangrijke rol speelt in het gevoel van rondkomen. Naast de hoogte van het inkomen bepalen ook de visie op goed rondkomen en de financiële vaardigheden de mate van rondkomen. Daarbij is er verschil tussen een korte- en langetermijnvisie op rondkomen, de vaardigheid om inkomsten en uitgaven inzichtelijk te maken en de mogelijkheden die vrouwen zien om uitgaven te beperken.

4.2 Financieel overzicht

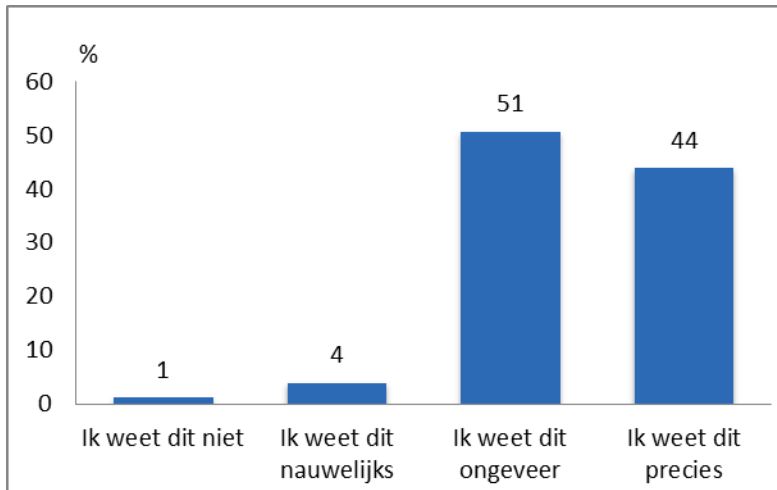
Weten wat er aan geld binnenkomt en uitgaat is belangrijk om rond te kunnen komen, zeker voor vrouwen met een kleine beurs of met weinig reserves. In het voorgaande zagen we dat vrouwen het belang van financieel overzicht al noemden in relatie tot rondkomen. Hoe belangrijk vinden de respondenten financieel overzicht? Weten zij wat er maandelijks in het huishouden binnenkomt en uitgaat?

Uit de enquête blijkt dat bijna alle vrouwen in dit onderzoek (95 procent) het belangrijk vinden om een goed financieel overzicht te hebben. De meeste vrouwen hebben dit overzicht naar eigen zeggen ook (voldoende): de helft weet ongeveer wat er maandelijks in het huishouden aan geld binnenkomt en wordt uitgegeven, iets minder dan de helft weet dit precies.

Vijf procent geeft aan nauwelijks of geen overzicht te hebben over inkomsten en uitgaven. Deze vrouwen geven ook in de enquête aan dat zij het minder belangrijk vinden om een goed financieel overzicht te hebben. Onder deze groep zijn vrouwen die

met een partner wonen, enkele vrouwen die bij hun ouders/verzorgers wonen, maar ook alleenstaande vrouwen. Leeftijd speelt hierbij een rol: jonge vrouwen hebben gemiddeld een minder goed financieel overzicht dan oudere vrouwen (significant verschil). Het gaat hier wel om een kleine groep vrouwen die aangeven weinig of geen financieel overzicht te hebben.

Figuur 5. “Weet u wat er maandelijks in het huishouden aan geld binnenkomt en uitgaat?” in % (n=1316)

Hier vinden we opnieuw een significant verschil tussen vrouwen met en vrouwen zonder partner. Vrouwen zonder partner weten gemiddeld nauwkeuriger wat er elke maand binnenkomt en uitgaat dan vrouwen met partner. Vooral gescheiden vrouwen geven vaak aan dat zij dit precies weten (60 procent). Mogelijk heeft de scheiding ervoor gezorgd dat zij meer op hun uitgaven zijn gaan letten, doordat zij na de scheiding moeilijker kunnen rondkomen. Dit veronderstelt dat er een mogelijk verband is tussen rondkomen en de mate van financieel overzicht. Maar ook het wel of niet hebben van een partner lijkt van invloed. Wat leren de interviews ons hier verder over? En op welke manier verkrijgen vrouwen overzicht over hun in- en uitgaven?

Reden geen financieel overzicht

Verreweg de meeste vrouwen die geïnterviewd zijn, geven ook aan dat ze een goed overzicht hebben over de inkomsten en uitgaven in hun huishouden. De enkele vrouwen die zeggen geen overzicht te hebben, of dit in het verleden niet hadden, geven hiervoor verschillende redenen.

Twee vrouwen noemen dat zij in het verleden een ruim inkomen hadden samen met hun partner en daarom geen goed overzicht nodig hadden. Inmiddels zijn beide vrouwen echter alleenstaand. Zij zien nu een veel grotere noodzaak om bewust met hun geld om te gaan, omdat ze in hun huidige situatie veel minder te besteden hebben.

Een tweede reden die uit de interviews naar voren komt, is een partner die (een groot deel van) de financiën regelt en een goed financieel overzicht heeft. Er is dus geen directe noodzaak voor deze vrouwen om financieel overzicht te hebben.

Een derde reden is dat financieel overzicht vaardigheden vergt. De meeste geïnterviewde vrouwen weten inmiddels hoe ze zo'n overzicht kunnen opstellen, maar hebben dit moeten leren van iemand of het zelf moeten uitzoeken.

Het hebben van overzicht betekent echter nog niet dat de uitgaven worden aangepast. Zo heeft een vrouw met hulp van een vriendin wel een uitgebreid overzicht van inkomsten en uitgaven op papier gezet, maar het lukt haar niet om impulsieve aankopen te beperken.

Belang van financieel overzicht

Waarom vinden de meeste vrouwen goed financieel overzicht belangrijk? Het is nodig om rond te kunnen komen, aldus enkelen. Het geeft inzicht in de uitgaven waarop bezuinigd kan worden en in het bedrag dat gespaard kan worden om een buffer op te bouwen. Een andere veelgenoemde reden is de rust die een goed financieel overzicht geeft: geen zorgen of je de rekeningen wel kunt betalen.

Als je overzicht hebt, heb je ademruimte. Dat is gewoon wat bij een hele hoop mensen ontbreekt.

(getrouwd, twee kinderen, betaalde baan)

Eind van de maand lig je nachten wakker en denk je van oh help.. als ze maar niet een paar dagen eerder afschrijven.

(alleenstaand, geen kinderen, WAO)

Voor vrouwen met een partner is een goed overzicht over inkomsten en uitgaven, ook van de partner, belangrijk om niet voor verrassingen te komen staan, aldus twee gescheiden vrouwen. Beiden zijn met behoorlijke schulden achtergebleven, omdat hun partner te veel geld uitgaf, leningen afsloot of rekeningen niet betaalde. Een gehuwde vrouw noemt ook het impulsieve uitgavepatroon van haar partner als reden om inkomsten en uitgaven goed in de gaten te houden. Bij een andere vrouw was de komst van het eerste kind de reden om de financiën van haarzelf en haar partner op orde te brengen.

Ook noemen enkele vrouwen een relatie tussen hun karakter en het feit dat ze graag overzicht willen hebben: ze houden van structuur en zekerheid.

Het belang van overzicht en de manier om dit overzicht te krijgen komt soms voort uit de opvoeding. Sommige vrouwen hebben van huis uit geleerd om hun administratie goed op orde te hebben. Een vrouw vertelt dat haar ouders geen inzicht hadden in de uitgaven van de ander. Zij zelf heeft hierdoor ervaren dat het beter is om samen het overzicht over alle financiën bij te houden.

Strategieën voor financieel overzicht

De geïnterviewde vrouwen noemen verschillende strategieën om financieel overzicht te

verkrijgen. De eerste, meest eenvoudige manier is regelmatig het banksaldo checken en kijken wat er al betaald is. Enkele vrouwen bekijken wekelijks of zelfs dagelijks meerdere malen via internet hun bankrekening. Deze aanpak combineren veel geïnterviewden met een tweede manier van overzicht verkrijgen: het opschrijven van de inkomsten en de maandelijkse lasten om zo het saldo te bepalen.

Deze strategie noemen de meeste vrouwen in de interviews. Sommige vrouwen doen dit op papier, anderen hebben een overzicht op de computer of in hun telefoon. Een programma van het Nibud wordt genoemd, maar sommige vrouwen hebben zelf een schema bedacht of van iemand anders geleerd om zo'n schema te maken.

Wat verschilt is het wel of niet opnemen van de overige uitgaven in het overzicht: sommige vrouwen zetten alleen de vaste kosten, zoals huur, energiekosten en verzekeringen in het overzicht en beschouwen het geld dat overblijft als een pot voor eten, kleding etc. Andere vrouwen zetten al hun uitgaven op een rij om zo gedetailleerd mogelijk te zien waar ze het geld aan besteden en of het noodzakelijke uitgaven zijn of dat ze er wellicht op kunnen bezuinigen. Daarnaast noteren sommige vrouwen ook hoeveel ze naar een spaarrekening kunnen overboeken.

Een derde strategie die in de interviews naar voren komt, is om naast het 'basisoverzicht' een lijst bij te houden waarop ze noteren wanneer inkomsten (loon, uitkering en toeslagen van de belastingdienst) gestort worden en wanneer rekeningen betaald moeten worden, en of die betaald zijn. Op die manier zorgen ze ervoor dat het saldo op de bankrekening redelijk stabiel blijft. Ze voorkomen zo dat ze rood staan en herinnerings- en incassokosten moeten betalen.

Enkele vrouwen noemen een vierde manier om het overzicht te houden: het hanteren van twee verschillende rekeningen, namelijk een voor de vaste lasten en een voor de uitgaven. Een vrouw vertelt bijvoorbeeld dat zij haar loon laat storten op de rekening waarmee ze de vaste lasten betaalt en de belastingtoeslagen op een andere rekening die bestemd is voor overige uitgaven zoals eten. Een andere vrouw zorgt juist dat ze vanaf haar reguliere rekening maandelijks genoeg geld op een andere rekening stort, zodat ze daar haar vaste lasten van kan betalen.

Tot slot noemt men dat het helpt om de administratie goed bij te houden en te ordenen: facturen en andere financiële papieren in mappen bij elkaar op type kosten, en regelmatig facturen betalen, want: "hoe hoger die stapel wordt, hoe minder zin je hebt om het uit te gaan zoeken".

Concluderend vinden de meeste vrouwen dat zij redelijk tot goed overzicht hebben over inkomsten en uitgaven. De meesten vinden financieel overzicht belangrijk, omdat dit hen helpt rondkomen. Bovendien geeft het hen een rustig gevoel als de financiën op orde zijn. Het voorkomen van schulden door de partner, de invloed van financiële opvoeding en karaktereigenschappen zijn daar de redenen voor, volgens sommige respondenten. Vrouwen die minder belang hechten aan financieel overzicht missen vaak een directe noodzaak, omdat ze goed kunnen rondkomen, of een partner hebben die alle financiën regelt.

4.3 Financieel beheer

Uit het voorgaande blijkt dat vrouwen met een partner doorgaans een redelijk goed financieel overzicht hebben, maar gemiddeld wel iets minder goed dan vrouwen zonder partner. Hoe hangt dit samen met het beheer van financiële zaken in het huishouden? Wie regelt de financiën en neemt beslissingen over aankopen of het afsluiten van een verzekering? Oftewel: hoe hebben vrouwen met partner hun financiële zaken onderling geregeld en hoe tevreden zijn ze hierover?

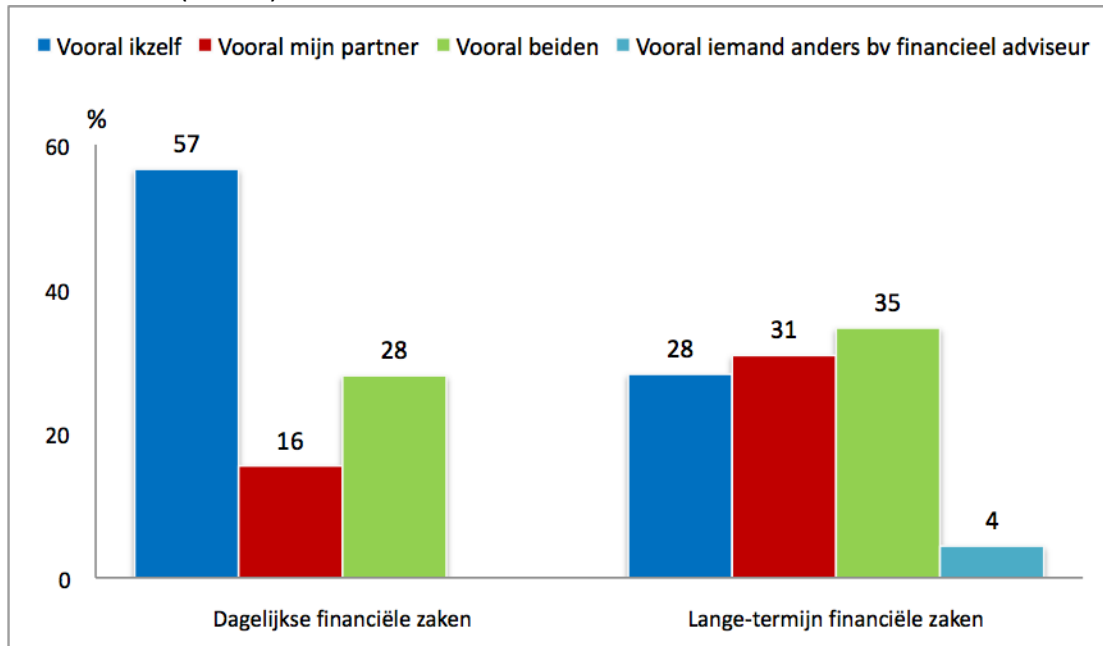
Wie regelt wat

Uit de enquête blijkt dat er een duidelijk verschil is tussen het regelen van de dagelijkse financiële zaken – boodschappen en het betalen van rekeningen – en de meer lange-termijn financiële zaken – verzekeringen, belastingen en hypotheek. Bijna tweederde van de vrouwen met partner geeft aan dat zijzelf vooral de dagelijkse financiën in het huishouden regelt. De meer lange-termijn financiën worden vaker gezamenlijk geregeld of door een van beide partners (figuur 6).

Bijna een derde van de vrouwen regelt wel de dagelijkse financiële zaken, maar is naar eigen zeggen weinig of niet betrokken bij de lange-termijn financiën: die doet vooral de partner. Een net iets kleiner percentage neemt ook het regelen van dergelijke financiën voor haar rekening.

Hierbij vinden we geen grote verschillen naar achtergrondkenmerken. Belangrijke bevinding is wel dat vrouwen die betrokken zijn bij de financiële zaken in het huishouden, ook een beter financieel overzicht hebben. Zij zijn dus beter op de hoogte van wat er in het huishouden binnenkomt en wordt uitgegeven dan de vrouwen die zich niet met de financiën bezighouden.

Figuur 6: “Wie regelt in het huishouden de dagelijkse en lange-termijn financiële zaken?” in % (n=915)

Onafhankelijk van wie de financiën regelt in het huishouden, blijken de meeste stellen erg tevreden over de huidige verdeling: 83 procent zou hier niets in willen veranderen. Het meest tevreden zijn de stellen waarvan de vrouw aangeeft dat zij samen met haar partner de financiële zaken regelt. Maar ook vrouwen met een partner die vooral de financiële zaken regelt, zijn hier over het algemeen tevreden mee. De grootste onvrede zit opmerkelijk genoeg bij de groep vrouwen die aangeeft dat juist zij het grootste deel van de financiën regelen: zij vinden dat hun partner te weinig betrokken is bij de financiële zaken in het huishouden. Tegelijkertijd zijn deze vrouwen vaker dan andere vrouwen van mening dat een vrouw beter het geld kan beheren dan een man. Vrouwen van wie de partner alle financiële zaken regelt, vinden juist vaker dat een man betere financiële beslissingen kan nemen dan een vrouw.

Keuze financieel beheer

Welke factoren spelen een rol bij het financieel beheer en de betrokkenheid van vrouwen bij de financiën? Op basis van de interviews blijkt dat vrouwen die hechten aan betrokkenheid bij de financiën vaker het financiële beheer voeren. Een vrouw zegt daarover:

*Kijk, sommige stellen, die zijn ook nog heel ouderwets, en dan mag de vrouw het niet doen. Ik ben heel eigengereid [...] ik wil weten hoe het zit. Omdat ik gewoon wil weten waar ik aan toe ben. Ik hoef niet die onzekerheid te hebben.
(samenwonend, een kind, betaalde baan)*

Hierbij lijkt ook mee te spelen of vrouwen van zichzelf vinden dat zij “goed” of juist “niet goed” zijn met financiën. En vrouw geeft bijvoorbeeld aan dat zij administratief is aangelegd, in het verleden bij een bank heeft gewerkt en om die reden ook het merendeel van de financiën regelt. Een andere vrouw geeft aan dat zij van jongs af aan al verantwoordelijk was voor haar eigen financiële huishouding en altijd haar eigen financiën heeft geregeld. Haar huidige vriend heeft zijn financiën altijd door zijn ouders laten doen, waardoor hij er “ook minder goed in is”, zoals ze in het interview vertelt.

Twee vrouwen die het regelen van financiële zaken zoals verzekeringen, de hypotheek en belastingen, volledig aan hun partner overlaten, geven duidelijk aan dat zij vinden dat ze zelf weinig verstand hebben van dergelijke financiële zaken doordat zij niet cijfermatig zijn aangelegd, terwijl hun partner dat wel is. Voor deze vrouwen is dit dan ook de belangrijkste reden om financiële zaken aan hun partner over te laten. Een vrouw noemt het daarnaast ook wat “gemakzuchtig” van zichzelf, de andere vrouw geeft aan dat zij weinig zin heeft om zich erin te verdiepen.

Ik heb niet zoveel met cijfers. Ook op school al niet, dus ik ben daar niet heel erg in thuis. [...] op dit moment mis ik ook de motivatie om het mezelf eigen te maken. [...] Misschien is het ook een beetje luiheid. [...] Maar ik denk dat dat ook te maken heeft met mijn cijfermatig inzicht, wat er niet is. En een stuk gemakzucht van: ‘oh, zij weet toch wel wat ze doet, niet negatief bedoeld, maar zij weet gewoon veel beter waar ze mee van doen heeft dan ik’.

(getrouwd, geen kinderen, WAO)

Ik ben gewoon echt geen cijferfreak. Dus ik heb eigenlijk vanaf het begin af aan al heel veel aan mijn man gegeven. En alles wat er nu bijkomt zoals kinderbijslag, dat schuif ik ook maar door. En hij vindt dat ook niet erg. [...] En ik heb geen zin in om daar zoveel tijd in te steken.

(getrouwd, één kind, betaalde baan)

Twee andere vrouwen lieten vroeger de financiën vooral door hun partner doen. Zij waren echter niet tevreden over hoe hun partner dit regelde. De een kaartte dat aan bij haar partner en nu doen zij de financiën samen. De ander vertelt dat een gesprek met haar partner niet werkte. Na dertien jaar huwelijk heeft ze uiteindelijk zelf het initiatief genomen:

En op het moment dat ik zeg van: ‘die rekening is betaald’, is hij blij. Dan ben ik ook blij. Maar op het moment dat ik van tevoren zeg van: ‘oh dat moeten we betalen’, dan komt het er gewoon nooit van. En ik heb het jaren geprobeerd en op een gegeven moment dacht ik van, het enige hoe het gaat werken is als ik het alleen doe.

(getrouwd, vier kinderen, WW)

Wie de financiën regelt in het huishouden, hangt voor enkele vrouwen ook samen met de tijdsbesteding van beide partners. Deze vrouwen geven aan dat zij er meer tijd voor

hebben dan hun fulltime werkende partner. Zij zien het als een logische taakverdeling: de een werkt en de ander regelt de financiën, of zoekt hier dingen voor uit. In die situatie ligt de verantwoordelijkheid voor de financiën dus vooral bij de vrouw.

Enkele andere vrouwen vinden het heel belangrijk dat beide partners betrokken zijn bij de financiën. Een vrouw zegt bijvoorbeeld: “Ik vind gelijkwaardigheid in relaties belangrijk en dat is ook op financieel gebied.” Zij vindt het eigenlijk niet goed dat haar partner weinig betrokken is bij de financiën, maar tegelijkertijd geeft ze ook aan dat zij het hem ook wel makkelijk maakt door alles zelf te regelen. Een andere vrouw betreft haar partner juist heel bewust:

Een keer in de zoveel tijd zeg ik: ‘oké, moet je even kijken, ik heb weer een schema, de financiële situatie is veranderd, de hypotheek is veranderd, dit zijn de gevolgen, dan weet je dat.’ Ik vind dat wel heel belangrijk. Maar ook voor vrouwen, dat ze door hun man betrokken worden. Want er zijn denk ik zoveel vrouwen die niet weten wat er werkelijk speelt.

(getrouwd, drie kinderen, betaalde baan)

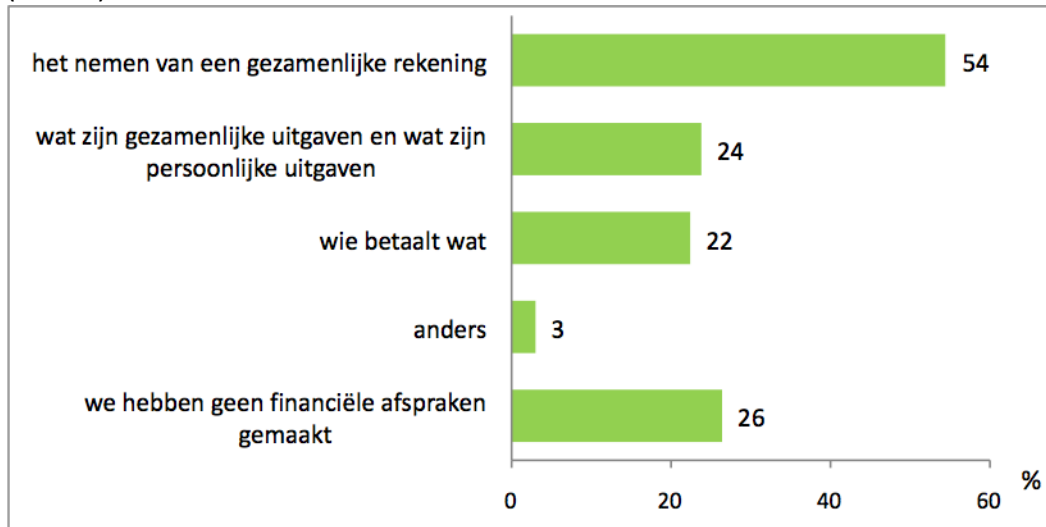
Kortom, er blijken verschillende factoren van invloed op de manier waarop partners de financiën beheren: het belang en het verantwoordelijkheidsgevoel dat vrouwen en hun partners voelen om betrokken te zijn bij de financiën, het vertrouwen in de eigen capaciteiten, tevredenheid met de huidige taakverdeling en de vraag wie er de meeste tijd voor heeft.

Opvallend is dat maar weinig partners echt concrete afspraken hebben over wie de financiën beheert. Vaak is het een verdeling die “vanzelf of automatisch zo is gegroeid”. In hoeverre maken partners überhaupt financiële afspraken als zij een gezamenlijk huishouden gaan voeren, of er iets verandert in hun inkomenssituatie?

Financiële afspraken

Het merendeel van de vrouwen heeft wel een bepaalde financiële afspraak gemaakt toen zij met hun partner een gezamenlijk huishouden startten. Opvallend is dat dit vooral gaat om een gezamenlijke rekening en in mindere mate om afspraken als “wie betaalt wat?” en “wat zijn gezamenlijke uitgaven en wat zijn persoonlijke uitgaven?”. Twee vijfde van de stellen heeft alleen het nemen van een gezamenlijke rekening besproken, een kleiner deel heeft daarnaast ook nog andere afspraken gemaakt. Drie procent (n= 27) van de vrouwen geeft in de enquête de optie ‘anders’. Uit de open antwoorden blijkt dat het hier vooral gaat om de afspraak dat alle financiën gezamenlijk zijn. Een kwart van de stellen blijkt helemaal geen afspraken te hebben gemaakt (figuur 7). Hierbij vinden we een significant verschil naar opleidingsniveau: lager opgeleide vrouwen in dit onderzoek maken gemiddeld minder vaak financiële afspraken dan hoger opgeleide vrouwen. Daarnaast maken jonge vrouwen significant vaker dan oudere vrouwen financiële afspraken en afspraken die gaan over wie wat betaalt en wat gezamenlijke en persoonlijke uitgaven zijn.

Figuur 7: Financiële afspraken tussen partners bij de vorming van een huishouden, in % (n=915)

Als partners al financiële afspraken maken, lijken deze vooral betrekking te hebben op de gezamenlijkheid van financiën. Hierin zien we een interessant verband met de mate waarin vrouwen financiën binnen een relatie als gemeenschappelijk zien.

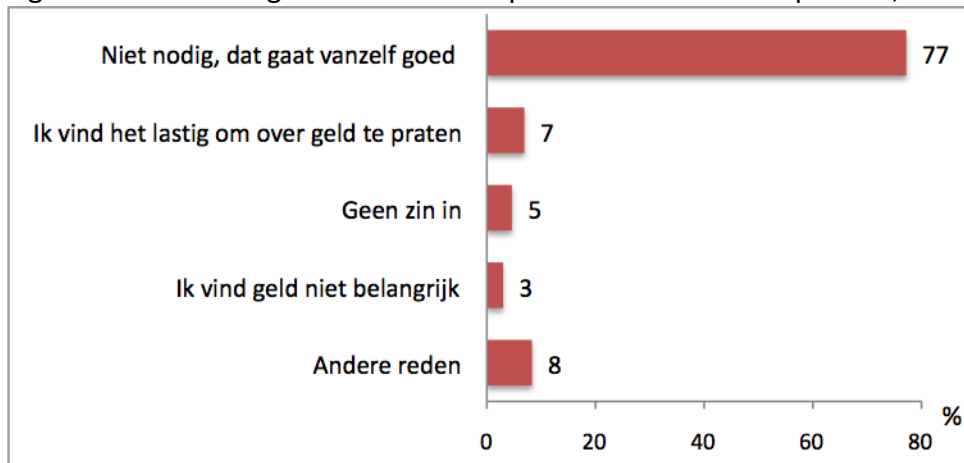
We vroegen vrouwen in dit onderzoek in hoeverre ze het eens zijn met de stelling: “Alle financiën in een relatie zijn gemeenschappelijk”. Vrouwen met partner zijn het significant vaker eens met deze stelling dan vrouwen zonder partner en gescheiden vrouwen (resp. 77, 44 en 62 procent). Opmerkelijk is dat vrouwen die de financiën in hun relatie vooral als gemeenschappelijk zien, ook minder vaak financiële afspraken maken met hun partner (significant verschil). Behalve dan de afspraak om een gezamenlijke rekening te nemen: deze vrouwen hebben ook vaak alleen gezamenlijke (spaar)rekeningen.

Vrouwen die niet alle financiën in hun relatie als gemeenschappelijk beschouwen, blijken vaker financiële afspraken te maken en ook vaker afspraken over wie wat betaalt en wat gezamenlijke en persoonlijke uitgaven zijn: dientengevolge hebben ze ook vaker naast een gezamenlijke rekening een privé (spaar)rekening. Wellicht niet onverwacht zijn vrouwen die financiën binnen een relatie niet vanzelfsprekend als gemeenschappelijk zien, ook vaker getrouwd/geregistreerd partner onder huwelijkse voorwaarden.

Reden geen afspraken

Waarom maken stellen maar zo weinig concrete afspraken? Dat vroegen we aan de vrouwen die aangaven geen afspraken te hebben. Een overduidelijk antwoord: 84 procent geeft als reden dat het niet nodig is om financiële afspraken te maken omdat dit vanzelf goed gaat (figuur 8).

Figuur 8. Reden om geen financiële afspraken te maken met partner, in % (n=915)

De vraag is of het idee “het gaat vanzelf goed” niet een te rooskleurig beeld geeft van de werkelijkheid. Bekend is dat de meeste ruzies in relaties over geldzaken gaan zoals verschillen in bestedingsgedrag.

Veranderingen in het huishouden

Maken partners wel concrete financiële afspraken als er belangrijke veranderingen in hun huishouden plaatsvinden? Als ze een huis kopen, een van hen een eigen bedrijf start, minder gaat werken of stopt met werken? Uit de enquête blijkt dat vrouwen in deze situaties ongeveer even vaak wel, als geen nieuwe afspraken maken.

Veel van de afspraken die partners in dergelijke situaties maken, blijken te gaan over (een andere) verdeling van de lasten na bijvoorbeeld de aankoop van een woning of als een van de partners minder gaat werken of (on)vrijwillig is gestopt met werken. Voor sommige vrouwen betekent dit dat zij met hun partner hebben afgesproken dat zij zuiniger moeten leven en meer op de uitgaven moeten letten.

Bij de start van een eigen onderneming geeft een vrouw aan dat zij er bewust voor heeft gekozen het bedrijf alleen op de naam van haar partner te zetten. Andere vrouwen die met de start van een eigen onderneming te maken hebben gehad, noemen dergelijke concrete afspraken niet. Precair punt is dat bijna de helft van de onderzochte vrouwen met partner en eigen onderneming (n=74) getrouwd is in gemeenschap van goederen. Terwijl bekend is dat dit grote financiële risico's met zich mee kan brengen, afhankelijk van de rechtsvorm van de onderneming. De vraag is of deze vrouwen er bewust voor hebben gekozen of onvoldoende op de hoogte zijn van de financiële consequenties bij bijvoorbeeld een faillissement.

Een ander opvallend punt is dat maar iets meer dan de helft van de vrouwen die vanwege gezinsuitbreiding minder is gaan werken, aangeeft nieuwe financiële afspraken te hebben gemaakt met hun partner. De vrouwen die in deze situatie wel nieuwe afspraken hebben gemaakt, noemen vaak alleen het *besluit* om minder te gaan werken als gemaakte afspraak, en dus niet wat zij hierover op financieel gebied hebben

vastgelegd. En dat, terwijl de keuze om minder te gaan werken of te stoppen met werken belangrijke consequenties heeft voor de financiële positie van deze vrouwen (en hun gezin): minder of geen eigen inkomen, een lagere pensioenopbouw en een lagere uitkering bij ontslag of arbeidsongeschiktheid. Bovendien brengt het leven op (grotendeels) één salaris ook bepaalde financiële risico's met zich mee. De vraag is of deze vrouwen voldoende op de hoogte zijn van deze consequenties en voldoende financiële kennis hebben om de consequenties te kunnen overzien.

Concluderend blijkt dat partners weinig financiële afspraken maken bij het starten van een gezamenlijk huishouden noch bij belangrijke veranderingen in hun financiële situatie zoals de geboorte van een kind. Ook maken ze weinig afspraken over wie de financiën regelt in het huishouden. De mate waarin ze financiën als gemeenschappelijk zien speelt hierbij een belangrijke rol alsook het idee dat het maken van afspraken niet nodig is. Uit hoofdstuk 3 weten we dat financieel bewustzijn en het inschatten van financiële risico's hierbij van invloed is. Tegelijkertijd zagen we ook welke financiële gevolgen het niet maken van goede afspraken en niet betrokken zijn bij de financiën kunnen hebben voor vrouwen, bijvoorbeeld na scheiding.

4.4 Financiële kennis

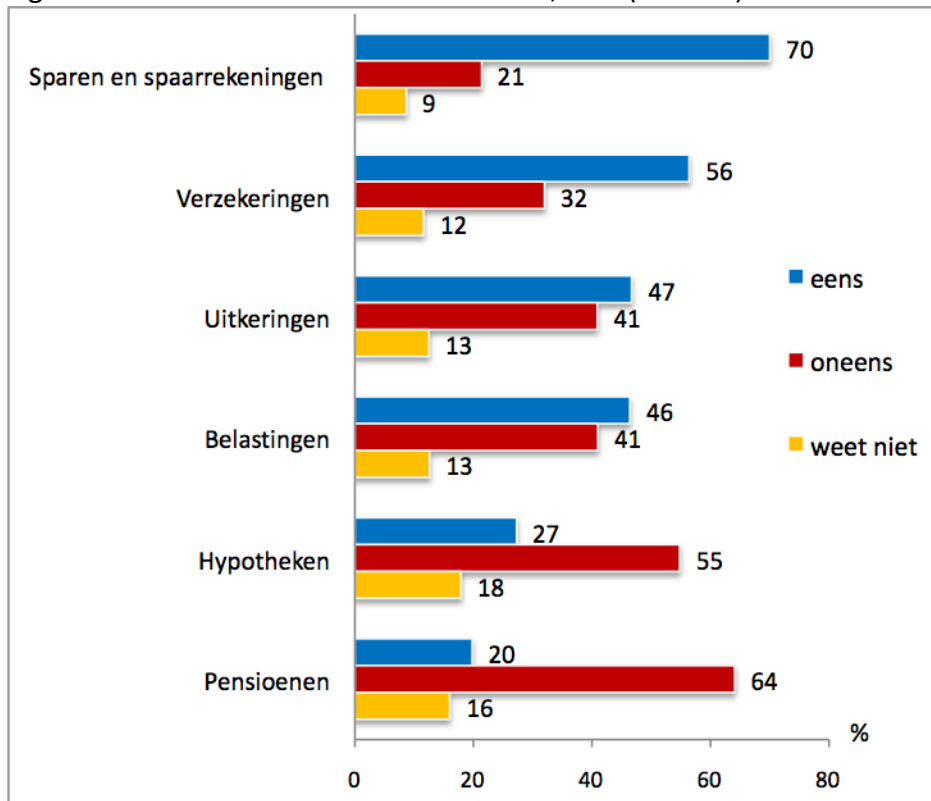
Financiële vaardigheden zoals het hebben van financieel overzicht en het doen van financieel beheer binnen een relatie zijn belangrijke componenten van financiële zelfredzaamheid. Een ander belangrijk aspect van financiële zelfredzaamheid is financiële kennis.

Perceptie van kennis

In de enquête vroegen we respondenten hoe zij hun kennis over verschillende financiële onderwerpen beoordelen. Vinden deze vrouwen van zichzelf dat zij voldoende kennis hebben over financiële zaken? Op basis van de antwoorden is niet objectief vast te stellen of hun kennisniveau ook overeenkomt met hun eigen beeld hiervan: wellicht overschatten of onderschatten zij hun kennisniveau. De resultaten geven vooral aan hoe vrouwen hun eigen kennis over financiën beoordelen en hoe zij daarin van elkaar verschillen.

In figuur 9 is te zien dat vrouwen in het onderzoek hun kennis over sparen en verzekeringen het hoogst inschatten en op het gebied van hypotheek en pensioenen het laagst. In dit onderzoek is niet gevraagd of vrouwen een koopwoning hebben. Voor een deel van de vrouwen speelt dit dus mogelijk mee in hun kennisbeoordeling over hypotheek. Het onderwerp pensioen is voor alle vrouwen relevant, terwijl het financiële kennisniveau op dat gebied het laagst is.

Figuur 9. “Ik heb voldoende kennis over..”, in % (n=1316)

Als we kijken naar verschillen tussen vrouwen, zien we op enkele financiële onderwerpen kleine verschillen tussen vrouwen naar achtergrondkenmerken zoals inkomenspositie of opleidingsniveau. Deze verschillen zijn niet significant. Wel vinden we een significant effect met financieel overzicht. Vrouwen die een goed financieel overzicht hebben, beoordelen hun kennisniveau ook beduidend hoger dan vrouwen die een minder goed overzicht hebben. En wellicht niet verrassend, maar wel belangrijk: vrouwen die hun financiële kennis laag inschatten zijn ook vaak vrouwen die de financiële zaken in het huishouden volledig aan hun partner overlaten.

Ook in de interviews zien we deze verschillen tussen vrouwen terug. Van de vrouwen met een laag kennisniveau – die van zichzelf zeggen dat ze (te) weinig weten over geldzaken – heeft ruim de helft een partner die dit regelt. De vrouwen zonder partner hebben vaak iemand in hun omgeving die hen helpt, bijvoorbeeld een familielid of ouders. Ze hebben een boekhouder of vertrouwen erop dat hun werkgever hun pensioen goed geregeld heeft.

Deze vrouwen leggen de verantwoordelijkheid voor het regelen van de financiën vooral bij iemand anders, terwijl vrouwen met een hoog kennisniveau juist zelf veel financiële zaken regelen, ook als ze een partner hebben. Enkele gescheiden vrouwen met veel financiële kennis hebben soms ook tijdens hun relatie veel financiële taken op zich genomen. Een van hen is zich pas gaan verdiepen na twee negatieve ervaringen: een

scheiding waarbij bleek dat ze te weinig wist over huwelijkse voorwaarden en een fout van de belastingdienst in haar nadeel.

De vrouwen met een hoog kennisniveau hebben hun kennis meestal niet op een presenteerblaadje aangereikt gekregen. Ze zijn vaak zelf actief op zoek gegaan naar informatie. Sommigen hebben een baan en/of een opleiding die betrekking heeft op financiën, en weten daardoor waar ze de juiste informatie kunnen verkrijgen. Daarnaast valt uit de interviews op dat veel van de vrouwen met een hoog kennisniveau, ook anderen, zoals vriendinnen of familieleden, helpen bij hun financiën.

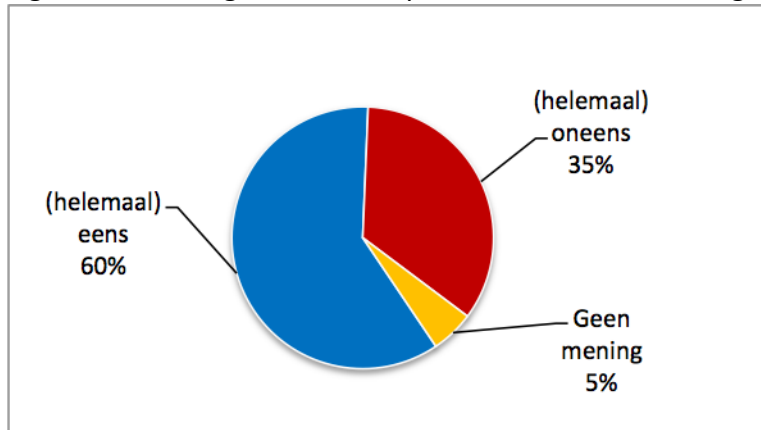
Overigens is niet altijd duidelijk waarom vrouwen van zichzelf vinden dat zij veel of weinig over financiën te weten. Bijna alle vrouwen, ongeacht hoe ze hun kennisniveau inschatten, noemen wel een financieel onderwerp dat ze zelf hebben geregeld of uitgezocht. En allemaal noemen ze wel een of meer onderwerpen waar ze weinig over weten. Als het gaat om de beoordeling van het eigen kennisniveau lijken sommige vrouwen heel bescheiden. Ze geven zichzelf bijvoorbeeld een onvoldoende, terwijl uit hun voorbeelden blijkt dat ze wel degelijk kennis hebben. Anderen vinden zichzelf juist heel kundig als het om financiën gaat, maar in het interview kunnen ze dit nauwelijks onderbouwen.

Wel zien we dat vrouwen die hun kennisniveau hoog inschatten vaak meerdere financiële onderwerpen noemen waar ze zich in verdiept hebben, zoals verzekeringen, belastingaangifte en pensioen. Terwijl de vrouwen die aangeven weinig financiële kennis te hebben zich meestal maar in een financieel onderwerp hebben verdiept. Toch lijkt hierin ook een verschil in vertrouwen in de eigen capaciteiten mee te spelen, zowel bij de inschatting van het eigen kennisniveau als bij de mate waarin een vrouw op zoek gaat naar financiële informatie. Zoals we in de volgende paragraaf zullen zien, kan ook de ervaren complexiteit van financiële producten een rol spelen.

Complexiteit

Zoals figuur 10 laat zien, geven veel vrouwen aan dat zij financiële producten ingewikkeld vinden. Slechts iets meer dan een derde van de vrouwen is het (helemaal) oneens met de stelling dat financiële producten ingewikkeld zijn. Hierbij vinden we geen significante verschillen naar achtergrondkenmerken.

Figuur 10. Stelling: “Financiële producten vind ik vaak ingewikkeld” in % (n=1316)

Uit de analyse blijkt dat vrouwen die zich verdiepen in hun financiën niet alleen vinden dat ze meer financiële kennis hebben, maar financiële zaken ook minder complex vinden dan vrouwen die zich weinig of niet verdiepen in financiële zaken. Dit is een belangrijk gegeven. Immers, het idee dat financiën ingewikkeld zijn, kan vrouwen tegenhouden om zich erin te verdiepen terwijl het in de praktijk wellicht best meevalt.

Uit de interviews komen verschillende redenen naar voren die het gevoel van complexiteit verklaren. Allereerst het idee van sommige vrouwen dat ze goede cijfermatige kennis nodig hebben. Twee vrouwen noemen expliciet dat ze financiën lastig vinden omdat ze niet goed zijn met cijfers:

Ik heb gewoon geen wiskundeknobbel,[..] mij moet het echt honderd keer uitgelegd worden en dan snap ik het en wanneer ik weg loop ben ik het alweer kwijt.
(alleenstaand, één kind, bijstand)

Puur omdat het met cijfers te maken heeft [..].ik vind het op zich interessant, maar ik mis iets om het ook te begrijpen en het daardoor ook leuk te vinden en dat vind ik wel jammer.
(getrouwd, geen kinderen, WAO)

Enkele vrouwen vinden dan ook dat mannen beter zijn met financiën, omdat zij handiger zouden zijn met cijfers. In de interviews zien we echter minstens zoveel vrouwen die wel goed met cijfers om kunnen gaan en de meeste financiële zaken regelen. Naast de cijfers vinden sommige vrouwen de financiële termen moeilijk te begrijpen. Zo zegt een vrouw over de vragen op het belastingformulier:

En met de belasting begrijp ik gewoon de vragen af en toe niet. Wat bedoelen ze nou hier precies mee? Wat is nou eigenlijk dit of dat [..] dan haak ik dus af. Ja, ik haak dan echt af.
(gescheiden, geen kinderen, WW)

Als er een noodzaak is om zich wel in een bepaald financieel onderwerp te verdiepen, komen sommige geïnterviewde vrouwen erachter dat het minder complex is dan ze verwachtten. Een vrouw is bijvoorbeeld door haar neef geholpen bij het invullen van de belastingaangifte en zegt daarover: “Ook echt stap voor stap dat ik het gewoon kon invullen, en nu is het eigenlijk best wel duidelijk”.

Zij zoekt de hulp in haar eigen omgeving en niet bij formele instanties zoals de belastingdienst. Voor sommige vrouwen lijkt de drempel van financiële instanties erg hoog. Een vrouw geeft in het interview aan dat ze liever niet toegeeft dat ze de termen op het verzekeringsformulier niet begrijpt. Ze zou zich dan dom of onwetend voelen. De ervaren complexiteit van financiën kan vrouwen er ook van weerhouden om formele hulp en ondersteuning in te roepen.

Concluderend blijkt dat het kennisniveau dat vrouwen aangeven te hebben samenhangt met de betrokkenheid bij financiën in het huishouden en de ervaren complexiteit van financiën. Een overkoepelend begrip hiervoor is financieel zelfvertrouwen: achten vrouwen zichzelf in staat om hun financiën te regelen en financiële producten te begrijpen of laten zij het liever aan iemand anders over?

Vrouwen die vertrouwen hebben in hun eigen capaciteiten regelen vaker de financiële zaken zelf (of samen met een partner), hebben een beter financieel overzicht, ervaren financiën als minder complex en gaan actiever op zoek naar financiële informatie dan vrouwen die weinig financieel zelfvertrouwen hebben.

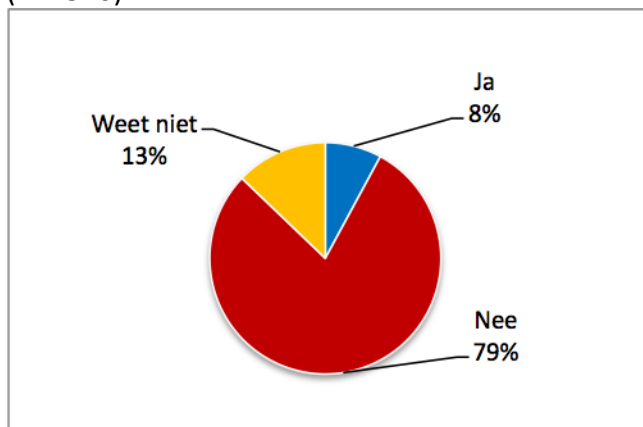
HOOFDSTUK 5: INFORMATIEVOORZIENING EN ONDERSTEUNING

In de vorige twee hoofdstukken zijn we ingegaan op het financieel bewustzijn en de beoordeling van de eigen financiële competenties. Hierbij zagen we dat factoren als risicoperceptie, de invloed van levensgebeurtenissen en financieel zelfvertrouwen van invloed zijn op de mate van betrokkenheid bij financiën en het belang dat vrouwen hechten aan goede financiële vaardigheden en kennis. Wat betekenen deze resultaten voor de behoefte van deze vrouwen aan informatie en ondersteuning bij financiële zaken?

5.1 Ondersteuningsbehoefte

Maar acht procent van de vrouwen geeft zelf een duidelijke ondersteuningsbehoefte aan. Een kleine andere groep (13 procent) geeft aan niet te weten of zij behoefte heeft aan ondersteuning. De overgrote meerderheid zegt geen behoefte te hebben aan meer informatie of ondersteuning bij financiële zaken (figuur 11). Dit is opmerkelijk. Op basis van de informatie uit voorgaande hoofdstukken verwachtten we wel een grotere ondersteuningsbehoefte, bijvoorbeeld op het gebied van vergroten van financiële kennis.

Figuur 11. “Heeft u behoefte aan meer informatie of ondersteuning bij financiën?” in % (n=1316)

Nadere analyse laat enkele significante relaties zien met achtergrondkenmerken. Zo hebben jongere vrouwen en hoger opgeleide vrouwen een grotere ondersteuningsbehoefte dan oudere vrouwen en lager opgeleiden. Daarnaast zien we dat de mate waarin een vrouw kan rondkomen een rol speelt: vrouwen die (zeer) moeilijk kunnen rondkomen hebben meer behoefte aan informatie en ondersteuning bij financiële zaken dan vrouwen die aangeven dat zij voldoende (goed) kunnen rondkomen. Daarnaast zien we dat vrouwen die hun eigen kennisniveau laag inschatten

en financiën als complex ervaren een grotere ondersteuningsbehoefte hebben dan vrouwen die hun kennisniveau voldoende achten.

Dit lijkt echter niet op te gaan voor vrouwen met een partner. Vrouwen zonder partner en gescheiden vrouwen hebben een grotere ondersteuningsbehoefte dan vrouwen met partner. Dit is opmerkelijk omdat juist de vrouwen met partner het eigen kennisniveau over financiën gemiddeld laag inschatten, ze minder vaak een goed financieel overzicht hebben en een deel van deze vrouwen de financiën volledig door haar partner laat regelen. Dit laatste punt biedt mogelijk een verklaring voor de lagere ondersteuningsbehoefte: deze vrouwen hebben al iemand, namelijk hun partner, die hen kan ondersteunen bij financiële zaken.

Kortom, maar een kleine groep vrouwen geeft aan ondersteuning te willen. Aan welke informatie hebben deze vrouwen behoefte? Als we dat weten, kunnen zij gericht worden benaderd. De rest is echter moeilijker te bereiken. Daarvan heeft een deel mogelijk geen ondersteuning nodig omdat zij over voldoende financiële competenties beschikken. Maar een ander deel zou wel wat ondersteuning kunnen gebruiken, bijvoorbeeld omdat ze aangeven dat hun financiële kennisniveau laag is of ze weinig betrokken zijn bij de financiën in het huishouden. Voor deze groep vrouwen is het allereerst belangrijk te weten waarom zij geen ondersteuningsbehoefte hebben, terwijl dit op basis van hun antwoorden wel te verwachten is.

Als het gaat om ondersteuning kunnen we grofweg een indeling in drie groepen maken:

- Bewust onbekwaam: vrouwen die aangeven dat zij nog (gerichte) ondersteuning kunnen gebruiken als het gaat om financiële zaken. Acht procent van de vrouwen geeft dit duidelijk aan (n=104) en 13 procent van de vrouwen weet niet zeker of ze hier behoefte aan heeft, maar wijst ondersteuning ook niet direct af (n=169).
- Onbewust onbekwaam: vrouwen die geen ondersteuningsbehoefte hebben, maar voor wie het vergroten van financiële competenties wel van belang kan zijn. Als we daarbij kijken naar het aantal vrouwen dat zelf aangeeft zich weinig te verdiepen in financiën, komt dit al neer op een derde van alle vrouwen in het onderzoek (n=473).
- Bewust bekwaam: een groep vrouwen die mogelijk geen verdere ondersteuning nodig heeft. Zij weten de benodigde financiële informatie en hulp te vinden, en hebben voldoende financiële vaardigheden en kennis.

5.2 Ondersteuningsmogelijkheden

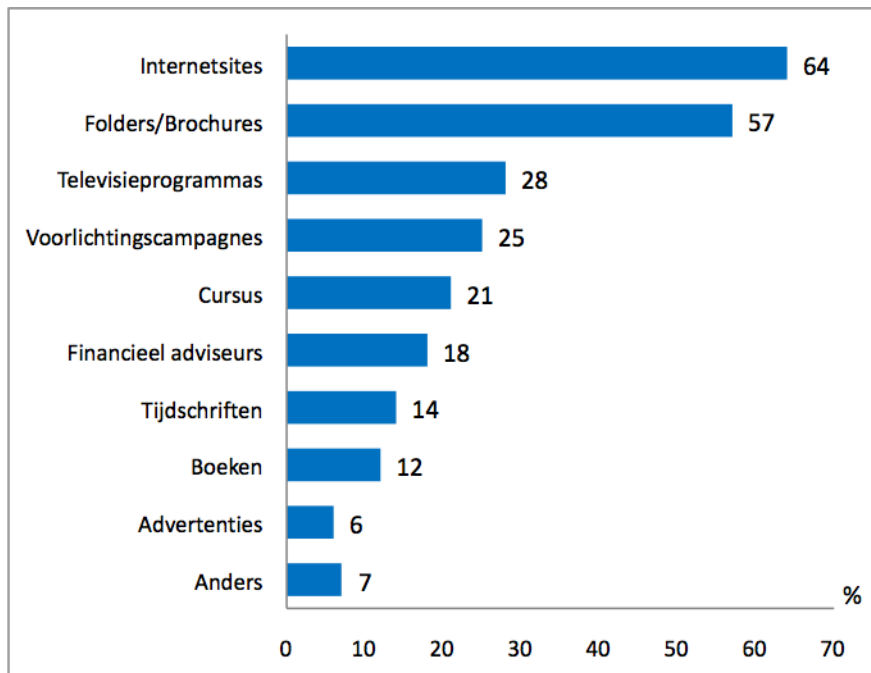
In deze paragraaf beschrijven we drie groepen ieder apart en gaan we in op de ondersteuningsmogelijkheden voor elke groep.

Type bewust onbekwaam

Welke informatiebron spreekt de vrouwen die behoefte hebben aan meer

ondersteuning het meest aan? Uit figuur 12 blijkt dat zij de voorkeur geven aan informatie via internetsites, gevolgd door folders en brochures. Andere informatiebronnen zijn televisieprogramma's, voorlichtingscampagnes en cursussen. Minder populair zijn boeken en tijdschriften. Advertenties lijken de minst goede methode om deze vrouwen te informeren over financiën.

Figuur 12. "Op welke manier ontvangt u het liefst financiële informatie?" in % (n=104)

Aan de vrouwen met ondersteuningsbehoefte hebben we een aantal specifieke vormen van ondersteuning voorgelegd. Een internetprogramma dat uitrekenet wat het effect is van levenskeuzes of -gebeurtenissen op hun financiële situatie spreekt 61 procent van de vrouwen aan. Een deel van deze vrouwen heeft ook interesse in financieel advies dat gericht is op levensloop en -wensen. Daarnaast zou een deel van de vrouwen graag voorbeelden zien van formele documenten (39 procent).

Uit de interviews komen nog andere behoeften aan ondersteuning naar voren. Er is daarbij verschil tussen vrouwen met in het algemeen weinig financiële kennis en vrouwen die sommige financiële zaken goed onder de knie hebben, maar moeite hebben met het begrijpen of kiezen van een specifiek financieel product zoals een hypotheek.

Ondersteuning moet voor sommige vrouwen gericht zijn op het minder complex maken van financiële producten: meer toelichting en beschrijving in een begrijpelijke taal bijvoorbeeld. Ook noemen vrouwen visuele weergave om financiële producten begrijpelijker te maken. Een cursus waarin vrouwen leren waar ze op moeten letten als ze een financieel product aanschaffen kan behulpzaam zijn. Andere vrouwen hebben vooral behoefte aan bevestiging van hun keuzes, bijvoorbeeld een check of alles nog

goed verzekerd is, of bevestiging bij het invullen van de belastingaangifte:

Vul ik dat wel goed in? Stel dat ik iets verkeerd invul en daardoor lopen de dingen mis of zo? Ja, het is een grote verantwoordelijkheid en dat kan ik een beetje eng vinden. Dus dan ben ik heel blij dat hij [kennis] daarbij helpt.

(gescheiden, geen kinderen, WW)

Daarnaast noemen vrouwen uiteenlopende andere punten waarbij zij ondersteuning zouden willen, zoals bij het opstellen van een financieel overzicht, het leren budgetteren en het maken van afspraken met je partner. Ook noemden ze informatie over de rechten die je als werknemer hebt.

De meeste geïnterviewde vrouwen noemen, net als de vrouwen in de enquête, internet als gewenste bron van informatie. Meerdere vrouwen noemen informatie door iemand in hun eigen omgeving en een persoonlijk gesprek met een adviseur, bij voorkeur van een onafhankelijke instelling. Telefonisch advies of advies per e-mail wordt weinig genoemd. Bij contact met een financiële instelling geven sommige vrouwen aan dat ze een vast contactpersoon belangrijk vinden, iemand die zich goed kan verplaatsen in hun omstandigheden.

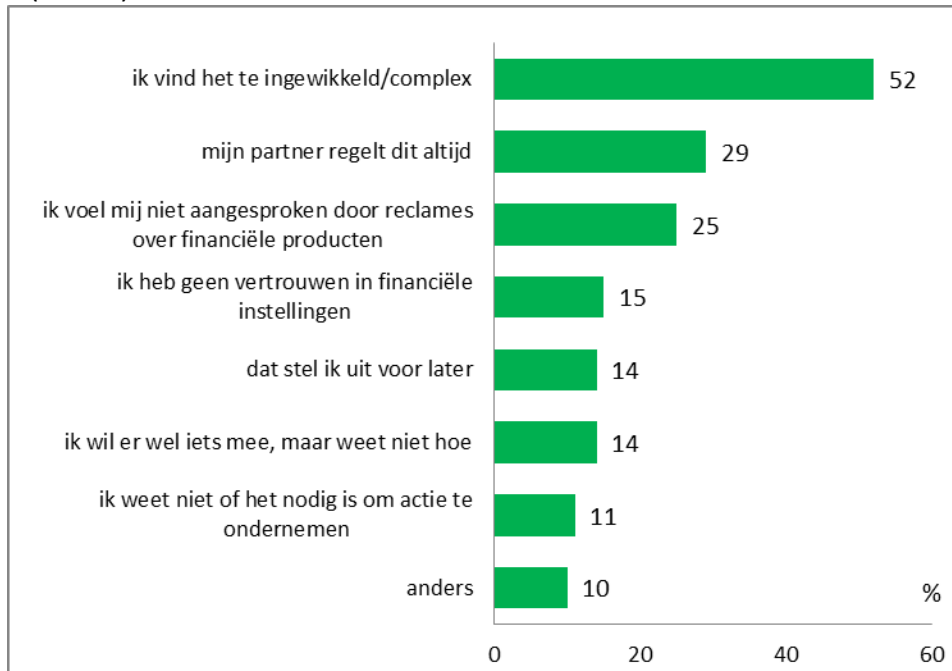
Type onbewust onbekwaam

In de tweede groep zitten vrouwen die geen expliciete behoefte hebben aan ondersteuning, maar deze wel lijken te kunnen gebruiken.

Voor ondersteuningsmogelijkheden aan deze vrouwen is het allereerst belangrijk om te weten waarom ze zich niet verdiepen in hun financiën. In vorige hoofdstukken zagen we al dat de complexiteit van financiën, en het financieel beheer hierbij een rol kunnen spelen. Dit blijken inderdaad de twee belangrijkste redenen die vrouwen zelf noemen. Ze vinden het te ingewikkeld en/of hun partner regelt alle financiële zaken in het huishouden (figuur 13).

Uit figuur 13 blijkt dat er nog andere redenen zijn waardoor deze vrouwen zich niet met hun financiën bezighouden. Sommige vrouwen voelen zich niet aangesproken door reclames over financiële producten. En een deel van de vrouwen geeft aan dat zij weinig vertrouwen hebben in financiële instellingen. Een kleiner deel zegt dat zij het uitstellen om aan de slag te gaan met hun financiën. Sommigen zouden zich wel willen verdiepen in hun financiën, maar weten niet hoe, of ze weten niet of het nodig is om actie te ondernemen. Toch hebben ze geen directe ondersteuningsbehoefte. Tot slot geven enkele vrouwen als reden dat zij hun financiën door een financieel adviseur laten regelen en zij zich daarom er niet in verdiepen.

Figuur 13. Redenen van vrouwen om zich weinig/niet in financiële zaken te verdiepen, in % (n=473)

Deze redenen komen ook terug in de interviews. Met name het uitbesteden van de financiën en het lage vertrouwen in financiële instellingen lijken mee te spelen in de behoefte aan ondersteuning. In de interviews noemen vrouwen die geen behoefte hebben aan ondersteuning wel verschillende financiële onderwerpen die ze ingewikkeld vinden of waar ze weinig van afweten zoals hypotheek, verzekeringen of belastingen. Veel vrouwen zeggen voor dergelijke zaken vooral te leunen op iemand uit hun omgeving. Daarom hebben ze geen behoefte aan verdere ondersteuning. Soms is dit hun partner, maar het kan ook hun moeder, oom, schoonvader of vriendin zijn. Vooral als de ondersteuning kwam van familieleden of vrienden, waren de vrouwen er tevreden over.

Wanneer deze persoon weg zou vallen, moeten deze vrouwen op zoek naar een andere ondersteuner of de zaken zelf regelen. Uit de interviews blijkt dat sommige vrouwen niet snel naar een financieel adviseur zouden stappen met hun vragen. Een vrouw geeft aan dat zij zich dan heel onzeker zou voelen:

Omdat ik me daar heel snel helemaal niks voel, terwijl hij [adviseur] alles weet. Dan voel je je heel snel heel lullig als je al iets niet weet.
(getrouwd, een kind, betaalde baan)

Voor andere vrouwen is het weinige vertrouwen in financiële instellingen de reden om niet naar een financieel adviseur te stappen. Uit de interviews blijkt dat enkele vrouwen negatieve ervaringen hebben met adviseurs. Vijf van hen hebben een beleggingshypotheek of ander beleggingsproduct afgesloten dat uiteindelijk veel minder of een negatief rendement opbracht dan hen was voorgespiegeld. Ook twee andere

vrouwen zeggen een slecht advies te hebben gehad van hun hypotheekadviseur. Men verwijt de betreffende adviseurs dat zij hen niet goed hebben voorgelicht. Een vrouw spreekt daarbij zelfs van oplichting of fraude. Voor de meeste van deze vrouwen heeft deze ervaring ertoe geleid dat hun vertrouwen in financiële instellingen sterk is afgenomen. Enkele vrouwen die niet zulke ervaringen hebben, geven ook aan dat zij weinig vertrouwen hebben in financiële instellingen. Ze twijfelen aan de onafhankelijkheid van financieel adviseurs.

Dit wantrouwen zou kunnen verklaren waarom sommige vrouwen heel stellig menen dat ze geen ondersteuning nodig hebben, terwijl er toch signalen zijn dat zij wel ondersteuning kunnen gebruiken. Uit twee interviews blijkt dat een positieve ervaring het wantrouwen kan wegnemen. Zo geeft een vrouw aan dat ze weinig vertrouwen had in hypotheekadviseurs tot ze een adviseur trof die het in “menselijke taal” kon uitleggen en niet geïrriteerd raakte als ze vragen herhaalde. Door deze positieve ervaring heeft zij deze adviseur ook om advies gevraagd over haar verzekeringen en belastingaangifte.

Vrouwen uit deze groep laten hun financiële zaken vaak door iemand uit hun eigen omgeving regelen en gaan niet zelf actief op zoek naar manieren om hun financiële kennis en vaardigheden te vergroten. Ook zullen zij niet snel naar een financieel adviseur stappen omdat ze weinig vertrouwen hebben in financiële instellingen.

Type bewust bekwaam

Tot slot is er een groep vrouwen die geen behoefte hebben aan ondersteuning, en deze ook niet of nauwelijks nodig lijken te hebben. Zij beschikken over voldoende financiële kennis en vaardigheden, en weten waar ze financiële informatie kunnen vinden. Zij geven in de interviews suggesties over hoe vrouwen in het algemeen beter met hun geld kunnen omgaan. Ook benoemen ze het belang van vrouwen om betrokken te zijn bij hun eigen financiële zaken en zich hierin te verdiepen. Zo adviseren twee vrouwen:

Ga jezelf inlezen. Denk niet dat een ander altijd alles voor je weet en dat die ook gelijk hebben. Ga er zelf ook achteraan en let ook gewoon op. Gewoon lezen, meer hoeft je niet te doen.

(getrouwd, een kind, betaalde baan)

Of nou man of vrouw het [financiën] doet, kijk er zelf ook even naar. Al is het maar even. Je hoeft er niet altijd alles van te snappen, maar dan heb je in ieder geval wel even gekeken. Dan weet je in ieder geval iets.

(gescheiden, twee kinderen, betaald werk)

Deze vrouwen blijken vaak zelf vriendinnen en familieleden te helpen bij hun financiën. Sommigen geven aan dat ze de ander daarbij proberen te stimuleren om meer aan de financiën te doen, zoals ook uit bovenstaande citaten naar voren komt. Er is natuurlijk een verschil tussen helpen, ondersteunen en alles uit iemands handen nemen. Desalniettemin lijkt deze informele vorm van ondersteuning goed aan te sluiten bij de ondersteuningsbehoefte van veel vrouwen: het is persoonlijk, onafhankelijk en

vertrouwd. Via deze vrouwen, die getypeerd kunnen worden als bewust bekwaam, kunnen andere vrouwen worden bereikt, ondersteund en gestimuleerd om zich meer te verdiepen in financiën.

5.3 Specifieke ondersteuningsmogelijkheden

Naast mogelijke ondersteuning voor specifieke groepen vrouwen, verzamelden we via de interviews een groot aantal suggesties: over ondersteuning van vrouwen als het gaat om financiën en over het bevorderen van financieel bewustzijn. Hieronder volgen de meest genoemde punten.

Positieve boodschap

Een positieve boodschap werkt beter dan een negatieve als je het financieel bewustzijn van vrouwen en hun risicoperceptie wilt vergroten. Geen doemscenario's dus over wat er allemaal mis kan gaan in een mensenleven. Ook moet de boodschap gericht zijn op iemands persoonlijke situatie en wensen, bijvoorbeeld door te laten zien wat je na je pensioen voor leuke dingen kunt doen, en hoe je dat bereikt. Ook kun je in plaats van waarschuwen wat fout kan gaan als je je niet verzekert, communiceren met de boodschap “verzekeren geeft rust”. Overigens geven sommige vrouwen in de interviews juist aan dat een meer shockerende boodschap nodig is om vrouwen wakker te schudden.

Financiële afspraken

Het maken van financiële afspraken met je partner zou meer als standaardnorm gepresenteerd moeten worden. Net zoals iedereen bijvoorbeeld een zorgverzekering of een WA-verzekering heeft, zou het ook vanzelfsprekend moeten zijn dat je als partners financiële afspraken met elkaar maakt. Het kan op de to-do-lijst voor een bruiloft: naast de kleding, de uitnodigingen en de locatie, zou ook het maken van financiële afspraken erop moeten staan. Een ander idee is om in tv-programma's over geldproblemen te tonen hoe bijvoorbeeld financiële problemen na een echtscheiding voorkomen hadden kunnen worden als er betere afspraken tussen partners waren gemaakt. Zo kunnen ook vrouwen die weinig risico's zien, gestimuleerd worden om goede financiële afspraken te maken met hun partner, aldus enkele geïnterviewde vrouwen.

Praten over geldzaken

Het taboe om te praten over geld en geldproblemen speelt ook een rol. Een vrouw oppert om dit taboe te doorbreken door bijeenkomsten bij vrouwen thuis te organiseren. Thuis kunnen zij met een groep vriendinnen informeel praten over financiële zaken. Een andere suggestie is om onafhankelijke financiële hulp via buurthuizen of andere laagdrempelige locaties aan te bieden en daarnaast informatie over geldzaken via de sociale dienst of de werkgever te verstrekken. Zo zou het gewoner moeten worden om over geldzaken te praten en hulp te zoeken bij financiële problemen.

Masculiniteit financiën

Moet ondersteuning specifiek gericht zijn op vrouwen? De meeste geïnterviewden ervaren de huidige financiële producten en instellingen niet als typisch op mannen gericht. Wel zien meerdere vrouwen dat binnen relaties (vooral relaties van anderen) nog vaak de man de financiën regelt. Er worden daarom verschillende suggesties gedaan om vrouwen meer geïnteresseerd te krijgen voor financiële zaken.

- Allereerst door meer vrouwelijke rolmodellen met veel financiële kennis in reclames en tv-programma's. Hierdoor zien vrouwen dat ook een vrouw goed in staat is om financiële zaken te regelen. Een voorbeeld van een rolmodel dat een vrouw noemt, is Annemarie van Gaal.
- Een ander punt is dat mannen meer op oplossingen en producten zijn gericht, terwijl vrouwen meer redeneren vanuit een behoefte of een probleem. Volgens sommige geïnterviewden zou het daarom voor vrouwen kunnen werken om meer vanuit een levensloopperspectief te redeneren en hierbij relevante producten aan te bieden.
- Een derde punt is meer persoonlijke begeleiding waarbij het financiële zelfvertrouwen van vrouwen wordt ondersteund en vrouwen concrete oplossingen krijgen aangereikt om financiële problemen aan te pakken. Hierdoor zullen vrouwen merken dat financiën mogelijk minder ingewikkeld zijn dan ze dachten.

Concluderend blijkt dat maar een kleine groep vrouwen in dit onderzoek zelf een duidelijke ondersteuningsbehoefte heeft. Van de vrouwen die zegt geen ondersteuning nodig te hebben, beschikt een deel al over voldoende financiële competenties. Voor een groter deel lijkt het echter wel belangrijk om de financiële vaardigheden en kennis te vergroten. Daarbij is het vooral belangrijk om in te spelen op vergroting van het financieel bewustzijn: bewustzijn van de eigen financiële situatie, de financiële risico's en het belang van goede financiële competenties.

HOOFDSTUK 6: CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

In dit onderzoek is gekeken hoe de financiële zelfredzaamheid van niet-economisch zelfstandige vrouwen kan worden vergroot door middel van het versterken van hun financiële competenties. Hiervoor keken we zowel naar de mate van financieel bewustzijn van deze vrouwen als naar hun eigen beoordeling van financiële competenties. In dit laatste hoofdstuk komen we terug op onze onderzoeksvraag:

Hoe staat het met het financieel bewustzijn van niet-economisch zelfstandige vrouwen en welke ondersteuning kan geboden worden om de financiële competenties van deze vrouwen te vergroten?

Aan de hand van de eerder geformuleerde deelvragen geven we hierop antwoord. Hiervoor combineren we de opgedane kennis uit de literatuurstudie en de geformuleerde verklaringen voor financieel gedrag met de resultaten uit de enquête en interviews. Het model van financieel gedrag vormt hierbij de leidraad. Vervolgens gaan we in op de vraag wat deze bevindingen betekenen voor de ondersteuningsmogelijkheden van niet-economisch zelfstandige vrouwen en vrouwen in het algemeen.

6.1 Financieel bewustzijn

De belangrijkste conclusie is dat vrouwen in dit onderzoek vaak een rooskleurig beeld hebben van de toekomst. Ze zijn zich weinig bewust van de financiële risico's die zij vanwege hun inkomenssituatie lopen. Pas als vrouwen in hun eigen leven geconfronteerd worden met ingrijpende gebeurtenissen en de negatieve financiële gevolgen ervan, lijken zij zich meer bewust te worden van financiële risico's. Hierdoor ontbreekt de urgentie om financiële zaken tijdig goed te regelen. Twee factoren spelen mee bij het financieel bewustzijn van vrouwen.

Financieel (on)afhankelijk

Een eerste factor is het besef van de eigen inkomenspositie. Iemand die in zijn of haar eigen levensonderhoud kan voorzien, is financieel minder kwetsbaar dan iemand die hiervoor afhankelijk is van het inkomen van een ander. Voor financieel afhankelijke vrouwen is het des te belangrijker om stil te staan bij financiële risico's en tijdig maatregelen te nemen.

Vrouwen vinden het in het algemeen belangrijk om financieel onafhankelijk te zijn en hun eigen geld te verdienen. Financiële onafhankelijkheid betekent voor veel vrouwen echter iets anders dan economische zelfstandigheid. Vaak gaat het meer om de vrijheid die een eigen inkomen geeft dan om daadwerkelijke financiële onafhankelijkheid in de zin dat vrouwen in hun eigen levensonderhoud kunnen voorzien.

Dit gegeven zien we terug in dit onderzoek bij vrouwen met een partner: een beperkt eigen inkomen uit betaald werk – maar ook een uitkering of bepaalde toeslagen rekenen respondenten hiertoe – geeft vrouwen een gevoel van financiële onafhankelijkheid. Zij kunnen bijdragen aan het huishoudinkomen en hoeven geen verantwoording af te leggen aan hun partner over bepaalde uitgaven. Hierin zien we het klassieke onderscheid in “mannengeld” en “vrouwengeld” terug waarbij de inkomsten van de man worden gezien als gezamenlijk geld en het inkomen van de vrouw als budget voor haarzelf.

Vaak hangt dit onderscheid samen met de zorg die vrouwen voor hun kinderen hebben. Veel vrouwen hebben na de komst van kinderen bewust een stap teruggedaan in hun arbeidsuren of zijn gestopt met werken zodat zij meer tijd hebben voor hun kinderen. Zij zien het verzorgen van het (hoofd)inkomen niet als hun primaire taak. De zorg voor kinderen wel. Velen zien dit als een gelijkwaardige regeling.

Hoewel deze vrouwen voor hun levensonderhoud (grotendeels) afhankelijk zijn van het inkomen van hun partner, ervaren zij dit dus vaak niet zo. Hierdoor lijken zij zich ook minder bewust van de financiële risico's die hun eigen inkomenspositie met zich meebrengt en het belang om hier maatregelen voor te nemen.

Uitgezonderd is een kleine groep vrouwen die economische zelfstandigheid wel belangrijk vinden en het belang ervan vaak hebben meegekregen vanuit hun opvoeding. Door omstandigheden als ziekte kunnen sommige van deze vrouwen echter (tijdelijk) niet zelfstandig in hun eigen levensonderhoud voorzien.

Opmerkelijk is dat vrouwen een uitkering vaak wel als financiële afhankelijkheid ervaren, ook al zien ze het ook als noodzaak om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien of als bijdrage aan het huishoudinkomen.

Risicoperceptie

Een tweede factor die meespeelt in het financieel bewustzijn is risicoperceptie. De vrouwen in dit onderzoek ervaren hun eigen financiële positie vaak niet als risicovol. Daarbij schatten zij de kans dat hen iets vervelends overkomt laag in. Dit wordt bevestigd als we kijken naar de maatregelen die vrouwen met partner (zouden) nemen om een eventueel inkomensverlies op te vangen.

Een deel neemt geen maatregelen of staat er überhaupt niet bij stil dat het inkomen van hun partner kan wegvallen. Het merendeel gaat ervan uit dat ze dan weer of meer gaat werken. De vraag is of zij dit makkelijk kunnen realiseren, en of zij in dat geval het inkomensverlies voldoende kunnen compenseren.

Op basis van dit onderzoek zien we dat vrouwen sowieso niet graag stilstaan bij “doemscenario's” als werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, overlijden of scheiding. Onrealistisch optimisme, denken dat je minder vaak iets slechts en eerder iets goeds zal overkomen in vergelijking met anderen, speelt daarbij een rol.

Pas als vrouwen zelf geconfronteerd worden met de financiële gevolgen van een ernstige gebeurtenis of zoiets van zeer dichtbij meemaken, neemt hun risicoperceptie toe. Meestal hebben ze niet tijdig maatregelen genomen om de financiële gevolgen van een scheiding, een ontslag of ziekte op te vangen. Achteraf bezien had een deel van de

vrouwen die met zulke gebeurtenissen geconfronteerd andere financiële keuzes maakt.

Daarbij blijkt ook dat sommige vrouwen een te rooskleurig beeld hebben van het sociale zekerheidsstelsel in Nederland. Sommige vrouwen hebben het idee dat de overheid als vangnet fungeert wanneer zij in financiële problemen komen. Tevens zijn deze vrouwen zich er niet van bewust dat de duur en de hoogte van uitkeringen kan veranderen en zij daarmee ook meer financieel risico lopen.

Opmerkelijk is dat vrouwen die te maken hebben gehad met de financiële gevolgen van een levensgebeurtenis niet anders zijn gaan aankijken tegen de mogelijkheid dat hun relatie uitgaat. Het vertrouwen dat vrouwen hebben in hun eigen relatie blijkt op basis van dit onderzoek heel groot. Het lijkt voor veel vrouwen een taboe of zelfs een motie van wantrouwen om überhaupt na te denken over de mogelijkheid van scheiding of uit elkaar gaan. Tegelijkertijd is het aantal verbroken relaties relatief groot. De vraag is of deze roze wolk niet voor de meerderheid van de vrouwen (en mannen) geldt. Voor vrouwen die zich in een financieel afhankelijke positie bevinden, zijn de financiële gevolgen echter extra groot.

6.2 Financiële competenties

Op basis van het model voor financieel gedrag, verwachtten we dat financieel bewustzijn mogelijk invloed heeft op het belang dat vrouwen hechten aan goede financiële competenties (persoonlijke attitude). Iemand die zich bewust is van financiële risico's zal het belangrijker vinden om zijn of haar financiën goed te regelen en zich erin te verdiepen, dan iemand die weinig risico's ziet.

Financieel bewustzijn blijkt inderdaad mee te spelen in het belang dat vrouwen hechten aan financieel overzicht, betrokkenheid bij de financiën in het huishouden en de behoefte om financiële vaardigheden en kennis te vergroten. Maar hierin speelt ook een andere belangrijke factor, namelijk het vertrouwen in de eigen financiële vaardigheden en kennis oftewel de ervaren controle over gedrag.

Financieel overzicht

Het belang dat vrouwen hechten aan een goed financieel overzicht, heeft allereerst te maken met de noodzaak om in- en uitgaven op een rij te zetten. Voor sommige vrouwen – met bijvoorbeeld een goed verdienende partner – voelt de noodzaak om precies te weten wat er maandelijks binnenkomt en uitgaat minder groot. Terwijl vrouwen die mede als gevolg van een scheiding, werkloosheid of arbeidsongeschiktheid, minder te besteden hebben, een veel grotere noodzaak van financieel overzicht ervaren. Juist door dergelijke levensgebeurtenissen zien zij het belang van financieel overzicht beter in. De vrouwen die na scheiding met onverwachte schulden achterbleven, erkennen bijvoorbeeld de risico's van gebrek aan financieel overzicht binnen een relatie.

Ook karaktereigenschappen als gesteld zijn op structuur en zekerheid kunnen ertoe leiden dat vrouwen hechten aan een goed financieel overzicht. Tot slot is het maken van een financieel overzicht ook een vaardigheid die je moet leren. Financiële opvoeding, op

jonge leeftijd leren hoe je je financiële administratie kunt bijhouden en ordenen, kan hierbij helpen, zo laat dit onderzoek zien.

Financieel beheer

Uit dit onderzoek blijkt dat vrouwen vaak de dagelijkse financiële zaken regelen: ze doen boodschappen en betalen de rekeningen. De lange-termijn financiën zoals verzekeringen, belastingen en hypotheek regelen partners in een relatie vaker gezamenlijk of doet een van beide partners. Hoe partners het financieel beheer hebben geregeld, hangt af van de verantwoordelijkheid die zij voelen voor de financiën en de inschatting van hun eigen capaciteiten.

Vrouwen die weinig betrokken zijn bij de financiën, vinden vaak dat hun partner dit beter kan dan zichzelf. Ook zijn zij vaker van mening dat een man betere financiële beslissingen kan nemen dan een vrouw. Hierin zien we opnieuw de klassieke taakverdeling: de financiële verantwoordelijkheid voor het inkomen en het financieel beheer liggen meer bij de man.

In dit onderzoek zien we echter vrouwen die betrokken zijn bij de financiën in het huishouden, vrouwen die vinden dat zij dit beter kunnen dan hun partner, en vrouwen die alles zelf regelen. Zij beoordelen hun financiële kennis ook hoger en gaan actiever op zoek naar informatie dan vrouwen die weinig betrokken zijn bij de financiën.

Dit financiële zelfvertrouwen blijkt een belangrijke factor in de mate waarin vrouwen (maar ook mannen) verantwoordelijkheid nemen voor hun financiën of deze taak bij een ander neerleggen. We zien dat ook terug bij de vrouwen zonder partner: sommigen regelen alle financiën zelf, anderen leunen juist sterk op hun omgeving.

Opmerkelijk is dat partners weinig afspraken maken over het financieel beheer. Dit zien we ook terug als het gaat om andere financiële afspraken in het huishouden. Dat veel vrouwen menen dat het niet nodig is om financiële afspraken te maken, is te verklaren vanuit het vertrouwen dat vrouwen in hun relatie hebben en hun lage risicoperceptie. Ze maken bijvoorbeeld geen concrete financiële afspraken en nemen geen maatregelen wanneer een van beide partners (meestal de vrouw) minder gaat werken na de geboorte van een kind.

Financiële kennis

Het financiële kennisniveau van vrouwen is gemiddeld lager dan dat van mannen. Het kennisniveau van niet-economisch zelfstandige vrouwen ligt gemiddeld nog iets lager. In dit onderzoek vroegen we vrouwen hun eigen kennis over verschillende financiële onderwerpen te beoordelen. Hieruit blijkt dat het (gepercipieerde) kennisniveau samenhangt met betrokkenheid bij financiën en de ervaren complexiteit van financiën. Deze factoren spelen ook mee in het zoekgedrag van vrouwen naar financiële informatie.

Vrouwen die vinden dat zij weinig kennis hebben over financiële onderwerpen, geven vaker aan dat zij financiën complex vinden en laten financiële zaken vaker over aan hun partner of iemand anders in hun omgeving. Terwijl vrouwen die meer betrokken zijn bij de financiën, financiën als minder complex ervaren en hun financiële kennisniveau ook hoger inschatten. Bovendien gaan zij actiever op zoek naar financiële informatie dan

vrouwen met weinig vertrouwen in hun eigen financiële kennis en vaardigheden. Deze vrouwen helpen vaak familie of vriendinnen met hun financiën. Ook hier speelt dus het vertrouwen in eigen financiële vaardigheden en kennis een belangrijke rol. De vraag is: verwacht een vrouw dat zij in staat is om haar financiën te regelen en financiële producten te begrijpen?

Het idee dat financiën ingewikkeld en complex zijn, weerhoudt sommige vrouwen ervan om zich in hun financiën te verdiepen. Sommigen van hen hebben het idee dat cijfermatig inzicht en wiskundige kennis vereist is. Opmerkelijk is dat als sommige vrouwen eenmaal aan de slag gaan met hun financiën, het minder ingewikkeld blijkt dan ze vooraf dachten.

Toch geven veel vrouwen in dit onderzoek aan dat zij financiële zaken als belastingen, pensioenen en hypotheeken ingewikkeld vinden. Uitleg van financiële termen, meer visualiseren, voorbeelden geven en meer uitgaan van de levensloop van vrouwen, zijn ideeën die respondenten zelf noemen om financiële producten toegankelijker te maken voor vrouwen. Hier komen we in de volgende paragraaf op terug.

6.3 Ondersteuning

Wat betekenen de bevindingen van dit onderzoek voor de ondersteuningsmogelijkheden van niet-economisch zelfstandige vrouwen, en vrouwen en mannen in het algemeen? Op basis van dit onderzoek kunnen we een aantal speerpunten benoemen waar ondersteuning zich op kan richten.

Vergroten risicoperceptie

Een van de belangrijkste punten om op in te spelen is het vergroten van de risicoperceptie van niet-economisch zelfstandige vrouwen en vrouwen in het algemeen. Zoals dit onderzoek laat zien, staan vrouwen niet lang stil bij de financiële consequenties van levenskeuzes en de financiële gevolgen van levensgebeurtenissen. De urgentie om financiële zaken goed te regelen ontbreekt. Vrouwen zijn grote risiconemers als het gaat om hun eigen financiële toekomst. Een grootschalige campagne die vrouwen oproept verantwoordelijkheid voor hun financiële toekomst te nemen zou daarvoor een geschikt middel kunnen zijn. Mogelijk kan de slogan “Een slimme meid is op haar toekomst voorbereid” nieuw leven in worden geblazen.

Een andere manier is om de kans op een scheiding te vergelijken met een veel kleiner risico, bijvoorbeeld de kans op brand. Bij brand staan mensen wel stil: ze vinden het vanzelfsprekend om een inboedel- of opstalverzekering af te sluiten. De kans op (echt)scheiding is statisch gezien echter vele malen groter.

Zo'n boodschap kan echter te negatief van toon zijn. Sommige vrouwen in dit onderzoek benadrukken het belang van een positieve boodschap als het gaat om financiële risico's. Een negatieve boodschap kan dan ook omgebogen worden naar een meer positieve benadering. Bijvoorbeeld als het gaat om pensionering: in plaats van te waarschuwen

voor een ‘pensioengat’ kun je laten zien wat je allemaal voor leuke dingen kunt doen na je pensioen, als je dat goed geregeld hebt.

Nader onderzoek moet uitwijzen welk type boodschap – positief, neutraal of meer shockerend – vrouwen het meest aanspreekt.

Inzet op financieel zelfvertrouwen

Een ander belangrijk punt op het gebied van bewustwording is het financieel zelfvertrouwen van vrouwen. Uit dit onderzoek komt naar voren dat een deel van de vrouwen voor hun financiële zaken sterk leunt op hun partner of iemand anders in hun omgeving. Ze hebben het idee dat zij dit zelf niet goed kunnen, dat financiën te ingewikkeld zijn.

De boodschap voor vrouwen zou dus moeten inspelen op het vergroten van vertrouwen in hun financiële vaardigheden en hun kennis. Dit kan door een positieve boodschap – jij kan dit ook! – en door meer vrouwelijke rolmodellen, zoals Annemarie van Gaal, in de krant, op tv, internet en in tijdschriften bijvoorbeeld. Ook ‘gewone’ vrouwen van verschillende leeftijden, etnische achtergronden en gezinssituaties kunnen een rol spelen in eventuele voorlichting, zodat het materiaal een diverse groep vrouwen aanspreekt.

Uiteindelijk is het doel om de sociale norm en houding van vrouwen tegenover financiën te veranderen en om te buigen naar vanzelfsprekendheid: vrouwen kunnen hun financiën zelf goed regelen. Als vrouwen zich eenmaal verdiepen in financiële zaken, valt namelijk de verwachte complexiteit in de praktijk vaak mee. De angst voor financiën wordt vaak minder als vrouwen ermee aan de slag gaan.

Wegnemen complexiteit financiën

In de communicatie over financiële producten kan meer rekening worden gehouden met de wensen en behoeften van vrouwen. Informatie kan vaker visueel aangeboden worden, ingewikkelde financiële termen kunnen vermeden of toegelicht worden en er kan bijvoorbeeld meer gewerkt worden met voorbeelden en scenario’s. Ook mondelinge toelichting en uitleg over financiële producten kan vrouwen helpen: bijvoorbeeld in een cursus waar vrouwen leren waarop ze moeten letten bij de aanschaf van een financieel product. Bovendien uiten vrouwen de behoefte aan een internetprogramma of instrument waarmee ze kunnen uitrekenen wat het effect is van bepaalde levenskeuzes of levensgebeurtenissen op hun eigen financiële situatie. Ook noemen ze de mogelijkheid van advies specifiek gericht op de levensloop en wensen van vrouwen.

Belang financiële afspraken

Vrouwen in dit onderzoek – en mensen in het algemeen – praten weinig met hun partner over geldzaken en maken weinig afspraken op financieel gebied. Het zou vanzelfsprekender moeten zijn om financiële afspraken met elkaar te maken op het moment dat partners een huishouden gaan delen. Om dat te bereiken kunnen meiden- en damesbladen aandacht besteden aan afspraken tussen partners. Ze kunnen voorbeelden van afspraken of samenlevingscontracten toelichten. Daarnaast kan

worden aangesloten bij belangrijke levensgebeurtenissen: trouwen of het krijgen van een kind. In de 'blijde doos' kan informatie over zaken die je moet regelen wanneer er een kind komt en de gevolgen voor je inkomen als je minder gaat werken. Op de to-do list van een huwelijk kan ook het maken van financiële afspraken staan als een van regelzaken voordat je gaat trouwen.

Ook kun je denken aan meer beleidsgerichte maatregelen in lijn met het voorstel van Magda Bernds en, Tweede Kamerlid voor D66. Zij stelt voor om trouwen onder huwelijkse voorwaarden als norm in te voeren. Tot die tijd kunnen ambtenaren van de burgerlijke stand het verschil toelichten tussen huwelijkse voorwaarden en gemeenschap van goederen. Ook kunnen ze het belang benadrukken om gemaakte afspraken om de twee jaar opnieuw te bekijken en eventueel te herzien.

Uit dit onderzoek blijkt dat vrouwen niet altijd goed op de hoogte zijn van de consequenties van trouwen in gemeenschap van goederen, zoals bij schulden, erfenis of een eigen onderneming. Ook maken ze weinig concrete nieuwe afspraken bij grote levensgebeurtenissen zoals de komst van een kind.

Initiatieven voor vrouwen

Vrouwen geven de voorkeur aan informatie en hulp vanuit de eigen omgeving als het gaat om geldzaken. Ondersteuning bij geldzaken moet persoonlijk, laagdrempelig en vertrouwd zijn.

Er bestaan verschillende initiatieven waar vrouwen op deze wijze met elkaar in gesprek gaan over geldzaken en financiën. De Vrouw & Geld cafés van Aletta E-Quality zijn een voorbeeld. Deze cafés bieden vrouwen de mogelijkheid om op laagdrempelige wijze in hun financiën te duiken met behulp van onafhankelijke deskundigen.

Ook tupperwareparties waarbij vriendinnen samenkomen bij iemand thuis om over geldzaken te praten en voorlichting te krijgen, zijn een goed voorbeeld. De cursus *Slim met geld* via Libelle online en de cursus *Regel 't!* zijn speciaal ontwikkeld om gescheiden vrouwen te ondersteunen bij financiële zaken. Ook bieden de recent geopende Geldloketten mogelijkheden om activiteiten voor vrouwen aan te bieden op financieel gebied.

Tot slot kun je denken aan deskundigheidsbevordering van de huidige informele hulp die vrouwen elkaar al bieden op financieel gebied. Een financieel mentorsysteem is daarvoor een geschikt model. Vrouwen die andere vrouwen willen ondersteunen bijvoorbeeld bij het maken van een financieel overzicht of leren budgetteren worden dan getraind door financieel deskundigen. Hierbij zouden ook vrijwilligers van Delta Lloyd ingezet kunnen worden. Vervolgens worden de getrainde vrouwen in hun eigen omgeving maatje van een of meerdere vrouwen die financiële hulp kunnen gebruiken. Dat kan een vriendin, buurvrouw of bekende van de kinderopvang zijn of juist iemand die zij nog niet kennen. Deze vrouwen hebben vervolgens weer vrouwen om zich heen die zij kunnen aandragen.

Financiële opvoeding

De rol van financiële opvoeding is belangrijk: bij het vergroten van financieel bewustzijn en bij financiële competenties. Zo zagen we de invloed die de boodschap over het

belang van financiële zelfstandigheid op jonge leeftijd kan hebben op vrouwen. Vrouwen en mannen zouden meer gestimuleerd kunnen worden om een dergelijke boodschap mee te geven aan hun dochters. Hiermee zouden ouders hun kinderen kunnen behoeden voor de financiële gevolgen van bijvoorbeeld een scheiding en hen doordringen van het belang om op eigen benen te staan. Bovendien zagen we dat sommige vrouwen al op jonge leeftijd hebben geleerd hoe zij hun administratie kunnen ordenen en een financieel overzicht kunnen maken. Zulke financiële vaardigheden overdragen aan de nieuwe generatie kan ook een rol zijn van opvoeders. Tevens is het belangrijk dat meisjes, zowel thuis als op school, op jonge leeftijd leren dat meisjes goed zijn in rekenen en wiskunde.

LITERATUURLIJST

Antonides, G., Groot, I., de & Raaij, W., van (2008). *Resultaten Financieel inzicht van Nederlanders*. Den Haag: CentiQ, Wijzer in Geldzaken.

Ajzen, I. (2011). The theory of planned behavior. Reactions and reflections. *Psychology and Health*, vol. 26 (2011). P. 1113-1127.

Regt, A. de (1993). *Geld en gezin*. Amsterdam: Boom.

Brakel, M. van den, Bos, W., Merens, A. & Grift, M. van de (2009). Inkomen. In: Merens A. & Hermans B. (red), *Emancipatiemonitor 2008*. Den Haag: SCP/CBS.

Gielen, M., Goes, J., Lever, M. & Opstal, R., van (2009). *CPB document. Ontwikkeling en verdeling van de marginale druk 2001-2011*, CPB document no. 195, november 2009.

Hanemaaijer, L. (2011). *Pensioen in de belevingswereld van vrouwen*. Den Haag: CentiQ, Wijzer in Geldzaken

Hellendoorn, M. (2010). *Kostwinners en verliezers; de consequenties van individualisering van inkomensvorming voor de economische positie van vrouwen (1950-1990), een sociologische analyse*. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam (uitgegeven in eigen beheer).

Hoog, S., de, Egten, C., van & Jong, T., de (2010). *Vrouwen en financiële zelfredzaamheid. Een onderzoek naar de kenmerken van financieel kwetsbare vrouwen*. Den Haag: E-Quality.

Hoorens, V., & Buunk, B. (1992). Onrealistisch optimisme: De rol van sociale wenselijkheid en vergelijkingsander. In: Pligt, J. van der, Ellemers, N., Kloot, W. van der & Poppe, M. (Red.). *Fundamentele sociale psychologie, deel 6* (145-156). Tilburg University Press.

Intomart GfK, (2006). *Vrouw en pensioen: onderzoek naar de situatie en houding van vrouwen rondom hun eigen pensioen*, RVS/ Intomart GfK.

Intomart GfK (2012). *Vrouwen & geld, thema verantwoordelijkheid. Een onderzoek in opdracht van Delta Lloyd Group naar de wijze waarop vrouwen omgaan met de verantwoordelijkheid voor hun financiële zelfstandigheid*. Delta Lloyd/Intomart GfK.

Madern, T., & Schors, A., van der (2012). *Kans op financiële problemen*. Utrecht: Nibud.

Merens, A., Brakel, M. van den, Hartgers, M. & Hermans, B. (2011). *Emancipatiemonitor 2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.

Nibud (2007). *Onderzoek Geld en Relatie*. Utrecht: Nibud.

Pine, K. & Gnessen, S. (2009). *Sheconomics. And power to your purse with the ultimate money makeover*. London: Headline Publishing Group

Portegijs, W., Cloin, M., Keuzenkamp, S., Merens, A., & Steenvoorden, E. (2008). *Verdeelde Tijd. Waarom vrouwen in deeltijd werken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

SER (2011). *Tijden van de samenleving. Slimmer organiseren van tijd en plaats van arbeid en dienstverlening*. SER advies nr. 2011/06, 15 april 2011.